Западната граница на Българския етнос през XIX – началото на XX в. и нейното отражение в Европейските етнографски карти

автор: Ж. Войников

Малко известен е въпросът какви са реалните измерения на българското присъствие в Косово и Поморавието през втората половина на XIX – началото на XX в., период за който има налични етнографски карти и изследвания.

В книгата на Малте-Брюл „Отоманската империя” (1828 г.) се казва: „На запад българското население се врязва дълбоко в Централна Албания, а в санджаците Прищина и Призрен българите отстъпват по численост единствено на албанците”.

F. A. O'ETZEL'S MAP, 1821

Един от първите опити да бъдат представени народите на Източна Европа на карта е дело на пруския капитан от Генерален щаб на пруската армия, Ф. А. О`Етцел отпечатана в 1821 г. в Берлин. Тази карта е включена от М. А. Дено (Denaux) в издадения от него през 1829 г. в Париж, “Политически и исторически и физически атлас на Европа”. Интересът към Балканите е породен от гръцкото въстание. Това е най-ранния опит за начертаване на етнографска карта на Балканите. (1)

Но границите са твърде схематични и неверни. Българите са дадени само на север от Стара планина и във Видинския санджак с Тимошко и Крайна (до Оршова и Железни врата). На юг от Стара планина в Тракия и Македония, населението е представено като “власи”! Гърците са по цялото Егейско крайбрежие и в Одринска Тракия. Сърбите са представени плътно в административните граници на Белградския пашалък и Нишкия санджак, следвайки кртографската традиция на изобразяване на Сърбия от XVIII в.

В Новопазарския санджак и Северна Албания фигурира народност “илири”, предполага се, че под това име е представил албанското католическо племе клементи. (2) Разбира се това не е сериозна етнографска карта и отразява мъглявите познание на западноевропейците за Балканите.

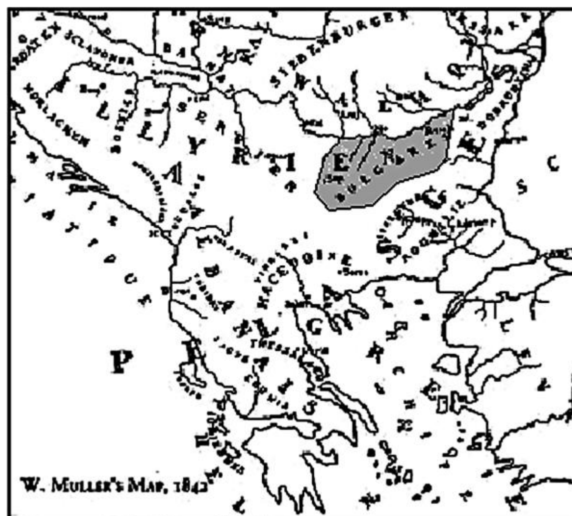
Карта на Дежарден - 1837 г.

През 1837 г. в австрийски атлас е публикувана етнографска карта на Европа от проф. Дежарден. Тя също е изкл. неточна. Българите, сърбите и хърватите са дадени в един цвят с общото название „Южни славяни“. Българите са даден на север от Стара планина и на изток до Янтра. Между Янтра, Дунав и Черно море, фигурира етнос „арменци“ а в Северна Добруджа – „ногайци“. На юг в Тракия е дадено плътно турско население. Албанците са на юг от р. Дрин, без да има ясна граница с гърците.

През 1842 г., немският географ Мюлер пуликува етнографска карта на Балканите. Тя също не е сериозна. Авторът е нанесъл както древни народи – илири, пелазги, така и съвремени. Липсват граници между тях. Все пак се вижда че сърбите са дадени между р. Дрина и р. Искър, българите – между София и Русе, в Добруджа е дал “добруджанци”. В Северна Македония доминира етноса “цинцари”. Българите, сърбите и босненците формират етническата общност “илири” в духа на представите от XVIII

в., когато сърбо-хърватите се наричта така. Албанците са представени като обитатели до Коринт вкл. (3)

Първата подробна етнографска карта на Балканите е дело на чешкия славист Павел Иозеф Шафарик (1795–1861 г.), публикувана в 1842 г. в Прага. Неговото изследване обхваща изобщо описание на славянските народи, в Европа, вкл. и на Балканския п-в. Той посочва, че българите на запад достигат плътно и успоредно на западния бряг на р. Българска Морава, следвайки хода на реката от сръбско-турската граница при Ниш, към Лесковъц и Призрен. Границата с албанския етнос се спуска от Шар планина, върви по планината Кораб, достига средното течение р. Дрин при Дебър и заобикаля Охридското езеро от запад. (4)

Турското население на Балканите и в България, Шафарик представя като “острови” разположени около по-големите градове: Ниш, Призрен, Пловдив, Видин и пр. Също като грешка може да се посочи, че е дал много по-малко представителство на албанците в Косово, от реалното, увеличавайки териториятана сръбския етнос, и е дал много по-големи територии на гърците в Беломорието и Тракия, от реалното им присъствие там. (5)

През 1843 г. Густав Кумбс, немски антрополог, публикува етнографска карта на Европа, в Атласа на Александър Джонстън (английски географ от шотландски произход). На Балканите българите и сърбите са дадени общо като славяни, но подобно на Мюлер, сърбите достигат до р. Искър, а българите са на изток от тях. Също силно е завишен турският елемент, заемащ цяла Тракия до Стара планина и достигаш северно от Варна на Черно море. Към гръцкия етнос, под общото име „пелазго-гърци“ са включени и южните албанци тоски. Среща се названията “илири” под което се разбират далматинските хървати и северните албанци геги. (6), (7)

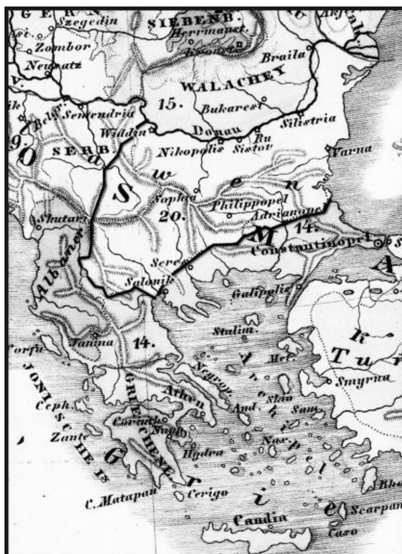
През 1847 г. французинът Ами Буе (1794–1881 г.) публикува подробна етнографска карта на Балканите, в известня Бергхаусов атлас. Той лично е пътувал в Западните Балкани и Македония през 30-те години на XIX в. и сам се е уверил, какви хора живеят там по народност. Резултатите от пътуванията си публикува в съчиненията си: “Turquie d'Europe, Paris 1840” – “Европейска Турция” (4 тома) и „Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe”, Vienne 1854 – “Описания на пътуванията в Европейска Турция” (2 тома). Ясно е посочил западната граница на българския народ, която започва от сръбско-турската граница при Ниш, спуска се на югозапад към Прокопие, после върви по р. Топлица до горното и течение и достигайки Куршумлия (която е дадена като албански град) се спуска на юг към Подуево и Прищина, като върви допирателно на изток от тези селища. Достига южно от Призрен до Шар планина и продължава после по планината Кораб към съединяването на Бели с Черни Дрин, след което следва р. Черни Дрин до Охридското езеро. После се спуска по планината Грамос, продължава южно от Костур по р. Бистрица, завива северно от Сячища (Сечище), минава южно от Кайляри и излаза отново на р. Бистрица, като достига да Солунското поле.

Според Буе, в Косово сърби се срещат от Подуево и Прищина на запад, вкл. тези две селища, както и в Дяково и Печ. Албанците са дадени като няколко острова около Медвежа, Ново Бърдо, планината Голак и на север от Призрен, вкл. и този град, в

посока към Нови Пазар. Като резултат на грешка (или подвеждане) А. Буе е дал няколко “сръбски” острова в Македония до Охрид, и срещу Дебър, в района на Голо Бърдо.

Картината която дава А. Буе отразява етнографското състояние преди Нишкото въстание от 1841 г. (8) В началото на XX в. сръбсиките автори П. Милойкович и Ал. Белич, критикувата картата на Буе, като “пробългарска”! (9)

В същата 1847 г. географският институт “Юстус Партес” в гр. Гота, издава Атлас с етнографска карта на Европа. Западната граница на българите е близка до тази дадена от Ами Буе, но албанските острови в Косово са по-големи, а на юг албанците обхващат плътно цял Епир до Коринт.

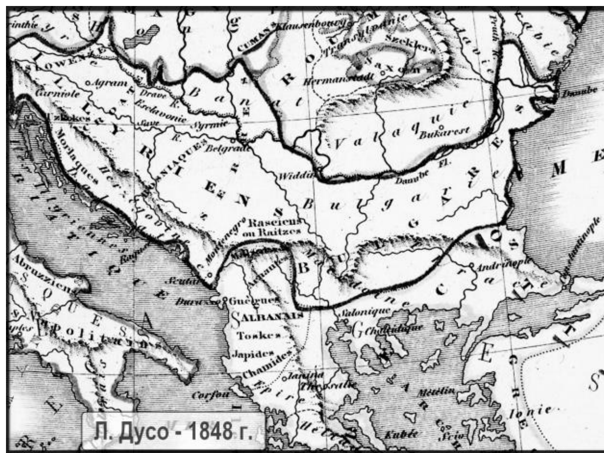

Gotha: J.Perthes.1847.
Berghaus' Physikal. Atlas.

През 1848 г. в Белград излиза на френски език, “История на Сръбския народ” от сръбския историк Димитрий Давидович. Но трудът е по-стар, тъй като първото му издание е във Виена през 1821 г. Давидович прилага към него една карта озаглавена “Земле у коима пребивају срблји”. Интересното в случая е, че на изток сърбите според Давидович, достигат до р. Тимок, но без Кладово и Неготин, а на юг – едва до хребета Ястребец и цяло Косово е изключено от сръбските земи, вкл. Прищина и Нови Пазар. Също Давидович използва названията Българска и Сръбска Морава. (10)

През същата 1848 г. французинът Дусо публикува етнографска карта на Европа. На Балканите българите и сърбите се делят от течението на р. Морава, до устието и в Дунав. В българската зона влиза Македония до Вардар и Северна Тракия и Южна Бесарабия.

През 1853 г. проф. К. Дежарден също издава “Србија и земле у коима се српски говори” в която вече много по-точно описва източната граница на сръбската народност. Тя започва от сръбско-турската граница при Ниш, но върви източно от града, който остава в “сръбската” езикова зона, пресича р. Българска Морава при вливането на р. Топлица, върви източно от Прокопие (Прокупле) и следвайки хода на тази река, достига в близост до Прищина и Призрен, които са в сръбската зона. Като българско е оставено цялото Южно Поморавие (Пирот, Бела Паланка, Лесковъц, Враня, Гиляне), с изкл. на гр. Ниш. (11)

Л. Дусо - 1848 г.

През 1854 г. Карл фон Шпрунер издава етнографска карта на Европа, в географският институт в Гота „Юстус Партес”. Българите са дадени до р. Тимок, границата достига вододела на Българска и Сръбска Морава и пресича Косово под права линия, достигайки Призрен и Шар планина и се спуска на юг по р. Вардар. След това завива на север от Солун и продължава по Родопите, като дъга извива на север от Одрин и достига Бургаския залив. Българите в Южна Бесарабия също са обозначени. (12)

През 1861 г., френският географ Гийом Лежан (1828–1871 г.) издава етнографска карта на Балканите, поместена в неговия труд “Ethnographie de la Turquie d'Europe. Par

G. Lejean. Gotha, Justus Perthes, 1861 г." (Етнография на Европейска Турция). Картата и труда са издадени на френски и немски език. Трудът отразява наблюденията на Лежан при обиколката му на Балканите през 1857-58 г. Той прави и втора обиколка през 1867-69 г., като френски вицеконсул. Според вижданията на Лежан, западната граница на българската народност започва от устието на р. Тимок, следва реката, като при Зайчар се отправя на югозапад и почти под права линия достига до Алексинац, като Зайчар, Гургусовъц (Княжевац), Свърлиг, са дадени като български въпреки, че са окупирани от Сърбия още в 1833 г. От Алексинац, границата следва сръбско-турската граница, като Ниш, Прокопие и басейна на р. Топлица, без най-западните му участъци, са дадени като български. Подуево и Медвежа са дадени като албански, а Куршумлия – като сръбска. В Косово границата е изцяло между българи и албанци. Тя завива на изток и под Лесковъц почти достига р. Българска Морава, след което върви паралелно западно от реката, достига р. Бинча Морава и р. Неродимка и се спуща по билото на Шар планина, след това по Кораб, достига до Дебър и Охридсоко езеро. Тук Лежан прави една грешка като очертава "сръбски" остров на запад от Дебър, в района на Голо Бърдо, давайки българското население там за сръбско и преповтаря грешката на А. Буе.

Лежан издига и интересна теория с която обяснява, че това е старо сръбско население останало там още от средните векове. Очевидно е подведен от великосръбска литература по въпроса или от местни сърбомани. (13)

Поградец и Мала Преспа са означени като български, но Костур е посочен като гръцки. От Лерин границата достига до Солунското поле. Призрен, Дяково и Прищина са дадени като сръбски острови в населеното с албанци Косово. (14)

Той внася и някои нови моменти. Посочва че гръцкият елемент е доста по-малоброен в Беломорието, а турския е доста разпокъсан. Също и намаля териториите, които са населени с албанци. (15)

Лежан се интересува и от прозихода на българите. Той пише, че българите са от угорски произход, преди около 600 години (т.е. I – II в.) са споменати в земите на Армения, след което в 484 г. се преселват на север от Дунав и се заселват в земите на съвр. Молдова и Влахия, а в 679 г. създават голяма "трансдунавска" империя, която завладява земите на Византия на юг от реката. Лежан смята, че българите въпреки произхода си, са станали славяни, от културна гледна точка и са възприели славянския език в IX в. след покръстването им. (16)

Лежан се интересува и от циганите[1] и се опитва да даде местата на обитаването им. Като място с повече такова неселение е посочил горното течение на р. Марица, в района на Пазарджик. (17)

През 1861 г., в своя труд "Reise von Belgrad nach Salonik", Wien 1861 (Пътуване от Белград до Солун) австрийският консул Йохан фон Хан (1811–1869 г.), публикува една подробна карта на западните части на Нишкия санджак, която отразява резултатите от пътуването му през 1858 г., извършено заедно с хърватина на сръбска служба Франьо Зах (офицер от сръбската армия, един от основните помощници на И. Гарашанин, при изготвянето на "Начертанието").

Целта на пътуването е било проучване на терена за прокарването на жп линия от тогава най-южната австроунгарска гара Базиящ (Bazyasht), през Белград до Солун, съобр. стратегическите интереси на Дунавската монархия.

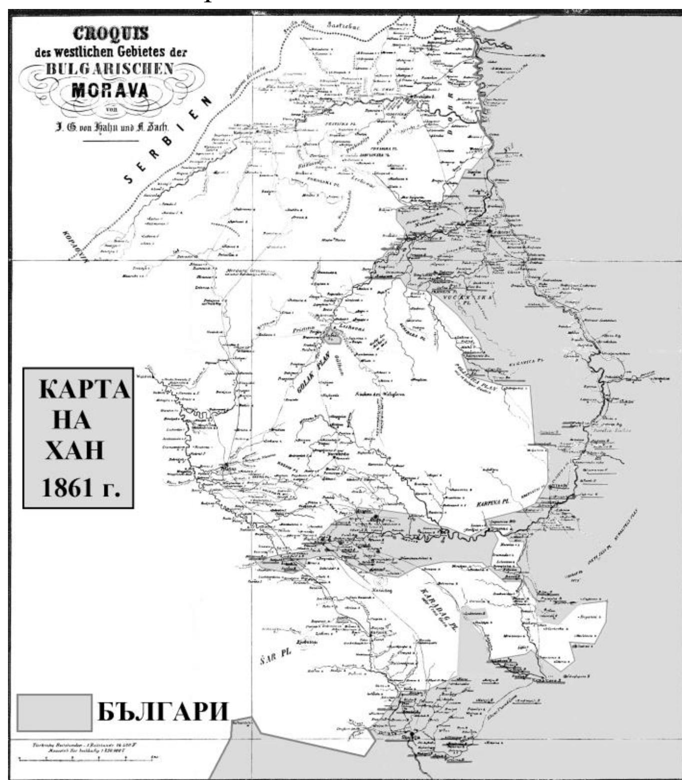
Йохан фон Хан е роден във Франкфурт на Майн, Германия. В 1847 г. Хан става австрийски консул в Янина, Османската империя. В 1851 г. е преместен на о-в Сирос, а от 1869 г. е генерален консул в Атина, Гърция.

[1] За произхода на циганите, Лежан смята че идват от Индия, по време на монголското нашествие в XV в. (т.е. похода на Тимур Ленк (или Тамерлан). Смята че те са известни още от античността, а Херодот и Страбон са ги обозначили в своите трудове като народа "сагини", което е заблуждение.

Хан се смята за основател на албанистиката. Той събира и публикува извори за албанската култура и албанския език, като показва неговата принадлежност към индоевропейското езиково семейство. В никакъв случай не може да се подозира в пристрастие към българите, предвид и това кой е спътника му – Франьо Зах (през 1876 г. генерал, командващ Ибърския отряд, във войната с Турция).

Даже както смята проф. Коледаров, вероятно Хан е завишавал броя на сърбите и албанците за сметка на българите, към които Австрийската империя, а по-късно и Австро-Унгария няма добро отношение. Въпреки това неговата карта е твърде интересна и единственото, най-подробно описание на граничната зона между българи, сърби и албанци направено през XIX в. Това налага да проследим пътя и резултатите на Хан по-подробно.

Хан започва пътуването си от най-южния тогава град на Сръбското княжество – Алексинац на р. Велика Морава, но пренебрегва в описанието си Моравската област по поречието на р. Велика Морава, тъй като тази територия е била лесна за изследване и нейните характеристики са били известни на австроунгарската научна общественост. Съсредоточава вниманието си на териториите простиращи се на юг в дълбочина на турските владения, които поради опасните условия за западните пътешественици, не са били така добре познати.

От граничния град Алексинац пътува по р. Българска Морава към Ниш, в картата си е обозначил всички села на запад от реката и в близост до сръбската граница, като сръбски. За Ниш отбелязва, че има 1000 мюсюлмански и 1500 християнски къщи, без да се задълбочава в етническата принадлежност на християните. В района разположен западно от Ниш, преобладава албанското население, а на югозапад от града в района между Сува река и Българска Морава – и български села. Все пак отбелязва че гр. Ниш е бил центъра на "голямото българско въстание" от 1841 г.

От Ниш се отправя на запад по долината на р. Топлица към гр. Прокоп (Хан използва българското произношение на името, а не сръбското Прокупле). В Прокоп Хан се убеждава, че това което е научил в Ниш е вярно, а именно, че целия басеин на р. Топлица, приток на р. Българска Морава е населен с албанци, изключая изворите и горното течение на реката. На север от Топлица е планината Ястребац, зад която на север е Сърбия. Цялата област между Прокоп и Българска Морава се нарича Добрич (Хан я записва Dobridsha – Добриджа). Научава от местните, че наименованието Прокоп е получено от съществуването на стар манастир, носещ името на Св. Прокопий (светецът е умрял в 290 г.) от който днес е останал само малък параклис. Градът се обитава от 500 семейства на албанци-мюсюлмани, 300 семейства на сърби-християни (б.а.: става дума за българи-сърбомани, след Нишкото въстание в Прокоп бързо се разпространява сърбоманството), 80 еврейски и 20 цигански семейства.

При вливането на р. Банска в Топлица се намира градчето Куршумлия, турците го наричат Куршумлу. До 1738 г. се нарича Бела Църква, но много е пострадало от албанските нападения (по време на австро-турските войни). (б.а.: самото име Куршумлия идва от турското куршум – олово, всъщност то е заимствано от сръбското Бела Църква. През средновековието е известен с манастира на Св. Никола, строен между 1159-1168 г. от Стефан Неман, който е имал оловни кубета). Сега градчето наброява 50 албанско-мюсюлмански къщи, 15 сърбо-християнски и 5 цигански къщи.

След Куршумлия се насочва към Пуста река. Тя тече от Куршумлия по посока на Лесковъц, и на североизток от него се влива в р. Българска Морава. В района правят впечатление двете албански села Deadintsi (Деадинци) и Tovurlyan (Товурлян) които са много по-добре уредени и от най-заможните български и сръбски села в региона. Три села носещи името Статовци (Горно, Средно и Долно), са разположени по горното течение на Пуста река са също албански, албанско е и разположеното по-долу с. Житни поток.

Всъщност Пуста река получава името си след с. Църквица, където двата и основни клона се вливат в една река, течаща около 10 мили и вливаща се в р. Българска Морава.

Село Църквица е първото българско село, през което минава Хан. Под това село в равнината следват редица „смесени села” и отново чисто албански села Лопатинци, Брияне и Стубла, като последното се намира на 5 мили от р. Българска Морава. Това показва, че албанците са господари и на по-голямата част от равнината през която тече Пуста река, едно изключение на правилото, че в планинските райони преобладават албанците, а в равнинните – българите.

Следващият посетен град е Лесковъц (записано от Хан „Leskovets” – Лесковец, а не в сръско произношение с -ац). Градът се намира от двете страни на р. Ветърница, приток на р. Българска Морава. Западната част на града се простира към един висок хълм и е предимно албанска, докато по-голямата, източна част е българска. Населението основно е българско християнско. От общо 2400 къщи, мюсюлманските (албанските) са 500, 10 са еврейски и 30 – цигански. В по-старо време градът се е наричал, според Хан: Diboftschitsa. Това е явно грешен запис на българското диалектно „Dibochitsa” (Дибочица), форма на средновековното название Дилбочица/Дълбочица. В сръбските средновековни документи селището се нарича Дубочица (с изпадането на краесричното „л” и преминаване на бълг. носовото “ъ” в “у”).

Следващото голямо село е Пачиневци. Разположено е между Ветърница и Ябланица, последният ляв приток на р. Велика Морава, почти до нейния бряг. Пътешествениците преминават р. Ябланица при с. „Petshenevtsa” (Пачиневци), където българските селяни ги посрещнали радушно и им предлагат плодове.

След Лесковъц, Хан тръгва, на запад по р. Ябланица и нейния приток р. Медведжа и достига до гр. Лебане, където на кон е обиколил в околовръст от 2 мили, околната равнина. Тази хълмиста равнина започва на 1,5 мили източно от Лебане и достига до Медведжа и с. Шилово, което трябва да се разграничи от албанско селище с това име, разположено на левия приток на р. Медвежда – р. Габровница. Тези две селища (Лебане и Шилово) са чисто български. Оттук на запад започват чисто албански села докато по протежение на реката не се достигне до гр. Прищина и намиращото се на 8 мили североизточно от града с. Гращица. В названията на селищата прави впечатление навсякъде българското произношение на „я” вместо сръбското на „е”.

От албанското с. Дядич, пътешествениците се насочват към Прищина и Гиляне. По посока на Гиляне, на р. Банска, приток на Медведжа се намира албанското село Свярина. Ако е верен записа Swjarina, виждаме че отразява българското название Звярина, а не както би трябвало да се очаква сръбското Зверина. По същия начин даденото на картата с. Льотовища (Ljotovista), разположено на р. Българска Морава при

вливането на притока Мазурица. Названието отразява българско произношение Лятовище / Летовище.

Пътешествениците се връщат по долината на р. Ветърница и по поречието на Медведжа достигат българското село Шумана на р. Яблица. Хан посочва че от хълма до гр. Лесковъц се виждат още два хълма разделени от р. Сушица. Тук лежат 5 села, от които само едно наречено Игрище е албанско и се състои от 8 семейства. Останалите четири, означени на картата Slavujovce (Славовци), Drvodelja (Дърводелия), Kukulovce (Кукуловци), Sisince (Сисинци) също трябва за са били български, тъй като Хан отбелязва, че българите още помнят когато и с. Игрище е било българско, докато там не се е заселил първия албанец. След това започнали да се заселват и други албанци, докато станали достатъчно силни и с постоянни насилия и грабежи започнали да принуждават българите да се изселват от селото, като последният българин напуснал Игрище две години преди идването на Хан. Така по принцип албанците превземали и асимилирали българските села. Хан съжалява, че не е събрал повече и по-конкретна информация, но навсякъде е слушал сходна история за настаняването на албанците в българските селища. Той мисли, че едва ли навсякъде поалбанчването е ставало така бързо както в Игрище.

На юг се намира с. Црище (Tzrishte) и хълма наречен с турското име Oumats - Ямач. От този хълм Хан отново обикаля долината на Ветърница за да провери разграничаването между албанските и българските села. Установява, че от полето започващо източно от Ямач до устието на Ветърница селата са изцяло български. В южна посока, по височините разположени като дъга до двата бряга на реката има само две български селища, озн. на картата като Вина и Калуджерича, т.е. Калугерица (Vina, Kaludjerica), останалите са албански. Обаче не винаги планинските райони са изцяло албански.

По пътя от Лесковъц до Враня, който минава през долината на р. Ветърница и пресича планината Поляница, Хан отбелязва 12 български села разположени в планинския район (след 1878 г. сърбите са нарекли областта Иногоще). По този път на 11 мили от Враня се намира българското село Дреновец.

Между устието на Ветърница при Лесковъц и това на р. Габровница, по протежение на 6 мили, моравският бряг е най-гъсто заселен. Хан съобщава за десетина села по левия бряг на реката, като научава, че е същото положение и в долината Власина, разположена дясно от р. Българска Морава. Той не посочва народността на тези села, нито пък ги отбелязва на картата си.

Пътувайки по долината на р. Габровница, Хан отбелязва един приток носещ името „Мазуришки" (Mazurishki) явно отговарящ на посочената вече р. Мазурица в южната част дясно от Морава. Сръбските автори използват названието Мазурица, възм. е и да не отговаря точно на местното произношение. Вероятно има някаква славянска връзка със същия топоним в Полша. Река Мазурица върви между красиви хълмове по които са разположени 7 албански села. Тук албанците са преминали Морава и са се разселили на юг към селата Елешница и Verbova (Върбово) и Лепеница – единственото албанско село разположено източно от реката. На 12-16 мили западно от Лепеница, започва непрекъсната албанска зона, нарушавана тук-там от единични български села.

Следващото посетено по-голямо селище е гр. Враня, разположен на двата бряга на едноименна река, течаща в посока север-юг, вливаща се в Морава. На две мили от града се намира с. Златокоп, обозначено на картата като българско. Лявата половина на града е разположена върху хълма наречен Плачевица, а дясната – върху хълма Кръстиловец. Според легендата тези хълмове са свързани с Крали Марко. Върху единия той плакал, а върху другия се прекръстил. По-надолу по реката имало следи от копитата на коня му Шарколия, както и следи от „банята на Крали Марко". На две мили от града в

местността Голуб (Гълъб) се е намирала крепостта Голубине (Гълъбине), която местните жители смятали за крепостта на Крали Марко. Градът наброява 1000 семейства българи-християни, 600 семейства албанци и турци и 50 – цигански.

Пътешествениците са посрещнати от млад българин – най-богатият човек в града, в намиращото се близко българско село Баня (Вранска Баня), разположено на р. Банска, на 1,5 миля източно от града. Във Враня, Хан и спътниците му са впечатлени от голямата християнска църква, приличаща на катедрала, най-високата сграда в града, по-висока и по-голяма от джамиите. Църквата силно пострадала при последното въстание (1841 г.) и е била опожарена от албанските банди, но след това отново е възстановена от местните българи. Това говорело според Хан за големия културен напредък на българите. Той отбелязва, че балканските християни са особено усърдни в поддържането на църквите и манастирите. Той самия посещава известния манастир "Св. Прохор Пчински" разп. до Враня. В разположените около Враня 360 села, само 60 са албански, 1 влашко село – Преобрачине и 1 българо-албанско – Билач. В планината Карпа, югозападно от града живеят цигани-християни, които говорят език близък до влашкия, водят номадски начин на живот и се наричат от българите "лингури". Районът около Враня е подчертано български.

Най-горният десен приток на р. Българска Морава е р. Моравица. Тя събира водите си от планините Руен на изток и Карадаг (Скопска Черна-гора) на запад. Преминава през тясна и стръмна долина, широка около 3 мили. Разположените по двата и склона села са албански, но все още има и единични български. Тук албанците са господарите на долината. Често се спускат към Карадаг и тероризират населението. Албанските главатари от долината на Моравица винаги участват във всяка албанска размирица.

Село Билач което е българо-албанско се намира от дясната страна на Морава, на 15 мили южно от Враня и 12 мили северно от Куманово. Но в същото време в „Пътните бележки" той го се споменава и като турско? По склоновете на Карадаг са разположени албанските селища Прешово, Норче и Търново. Карадаг разделя долината на Моравица от голямата река Вардар. По най-горното течение на р. Моравица са разположени селата Горна и Долна Чакарака – сега албански. Според легендата тук султан Мурад се установил на лагер преди битката на Косово поле през 1389 г.

Групата на Хан се спуща към долината на р. Вардар, минава през Куманово, Скопие, след което преминава през Качаник към Косово поле. Качаник е населен с албанци. Река Лепеница се прорязва през прохода Качаник за да се влее във Вардар. В прохода Хан и Зах отбелязват и едно българско село „Verbeshtitsa" – Върбещица. Зах е записал точно българското произношение, защото в сръбски и чешки то би се произнесло като Vrbestitsa – Врбешчица.

В Косово поле, по протежението на р. Ситница, приток на р. Ибър, Хан и Зах посочват от изворите на реката до левия и приток р. Църнолева, сред албанските села, наличието и на 3 български села: Svurtchina (Свърчина), Babush (Бабуш), Bablyak (Бабляк). А селата Bobovtse (Бобовце) и Moudjitchina[2] (Мудичина) са смесени албано-български.

От р. Църнолева нататък към Ситница и Прищина сред албанските села започват да се появяват и сръбски. Групата на Хан минава през с. Бобово и известният хан край Грачаница, след което посещава и самия манастир. Той е построен във времената на средновековната сръбска държава Рашка, но местното население не помни това име и нарича областта „Стара Сърбия". Хан обаче не успява да разбере от местните какви са точно нейните граници.

[2] Moudjitchina е албанизиран превод на името Бобовце, от алб. modhë – боб.

На 4,5 мили след Грачаница се намира гр. Прищина, който след Битоля е вторият по големина турски гарнизон на Балканите. Градът е пълен с войска и оръжие, но гарнизонът е подчинен на пашата на Призрен. Според легенадата някога град Прищина[3] се е казвал **Прислава** (б.а.: факт посочен и в Дубровнишките анали на Яков Петър Лукарич. **Няма съмнение че Прислава отразява името Преслав, и е възникнал по време на Първото Българско царство**).

От устието на Църнолева до устието на Дреница, както и западно от Прищина, по р. Ситница на картата си Хан и Зах са посочили само албански и сръбски села, без нито едно българско. Кои от двете народности, албанската или сръбската преобладават на Косово поле, Хан не може да каже.

След пътуването до Прищина, Хан отново се връща на юг и навлиза в долината на р. Българска Морава като посещава гр. Гиляне. На 3 мили от града, р. Българска Морава събира своите води от потоците спускащи се по Карадаг и се спуска към равнината в посока към Враня. Хан определя Гиляне като „албано-български" и отбелязва че районът е гъсто населен. Градът е наброявал 3800 къщи, като от тях 2300 са били албански и 1500 български (б.а.: това показва, че в града не е имало сърбомани).

Фр. Зах се разделя с Хан още в Грачаница, и потегля към Ново бърдо. На североизток от него, в планината Козник посочва едно българско село – Бостан, но по-късно в картата са го означили като сръбско (?) (по понятни причини). Районът около Гиляне е последният от долината на р. Българска Морава, която Хан посещава. После той се спуща по долината на Вардар по посока на Солун за да осъществи крайната цел на своето пътуване.

Етнографската картина на областта през 1858 г., според картата на Хан и Зах: Извлечените статистически данни за отношенията между трите националности показват, че в областта Югозападно Моравско, започвайки от източните части на Косово до р. Българска Морава изцяло доминира българското население, сръбското е незначително, (в северозападните крайни райони), албанското население е значително представено, като чисти селища или смесени с българи и сърби, като албанците са преимуществено в планините и губят надмощието си в равнината. Областта никъде не е хомогенна. Християнското население, съставено от българи и сърби (в болшинството си сърбомани от български произход), е подложено на постоянен терор и насилие упражняван от албанците-мохамедани. Общо албанските селища в областта са около 190, сръбските са 44, смесените албано-сръбски са 18. Българските селища са 164 и 32 са смесени албано-български. Прави впечатление че няма нито едно смесено българо-сръбско селище, което показва, че албанците като клин са разделили българската от сръбската народност и също, че голяма част от т.нар. “сърби” са всъщност българи-сърбомани !

---

[3] Предлаганата от славистите етимология, свързана със славянската дума *prišь – пъпка, пришка, или с глагола отприщвам, смятам за твърде съмнителни. По-скоро свързвам названието с местна дарданска дума означавала развалини, в албански prish, prisha – разрушен, фригийски perk, park - дълбая, дращя, в арменски pšurik - отломък, парче от нещо. През римското епоха, тук се е намирал античния гр. Улпиана, която е и център на пров. Дардания. През 518 г. градът е сринат до основи от силно земетресение. Византийският император Юстиниан I, го е възстановил, и го нарекъл на себе си – Втора Юстиниана, но градът просъществува за кратко време, и по време на варварските нашествия през VI в., отново е в развалини. Вероятно името идва от някакъв местен спомен, за силното земетресение. Според дубровнишкият историк Яков Петър Лукарич, който в началото на XVII в. издава книгата си „Извлечения от аналите на Рагуза) (Copioso ristretto degli Annali di Rausa di Giacomo di Pietro Luccari. Venetia, 1605. стр. 25), през XI в. по времето на Стефан Неман, градът Прищина се е наричал Преслав (Прислава), което показва, че е построен наново от българския цар Симеон и наречен на българската столица.

Сравнително обективното изследване на Хан, обаче предизвиква негативната реакция на по-късните събски учени-шовинисти като Йован Цвийч, които го обявяват като ненадежно по отношение на изнесените етнографски данни, по понятни причини! (18)

От обобщените сведения на Хан и Зах става ясно че през 50-те и 60-те год. на XIX в., непосредствено преди разгарянето на Източния въпрос и последвалата руско-турска война 1877-78 г., на запад българското население достига до р. Българска Морава в абсолютно мнозинство. На запад от реката, крайните български райони са Лесковъц и околността, Враня и района на планината Поляница, Гиляне с околните му села и няколко села по най-горното течение на р. Ситница. На запад от тези райони плътно преобладава албанската маса, а на сверозапад са селищатата на българите-сърбомани, които се самоопределят като сърби, какъвто е случая със селищата по поречието на р. Топлица, в непосредствена близост до тогавашната сърбо-турска граница, като Прокупле (Прокоп) и околните села. Сърбоманите са и абсолютно мнозинство в самия гр. Ниш.

През 1867 г. по инициативи на руските славянофили, по повод на състоялото се в Москва „Славянско изложение" е направена етнографска карта на Балканите, изработена от ген. л-т М. Ф. Миркович, начертана от С. Емченинов. На картата ясно се вижда, че поречието на р. Черни Тимок (Църна река), Неготин, Зайчар, Княжевац, Алексинац, Ниш, Лесковац, Враня, Гиляне, са включени в Българската народност. Долината на р. Българска Морава с р. Бинча Морава е дадена като гранична, между българското и албанското население в Косово. Й. Цвийч в 1906 г. критикува тази карта като пробългарска. (19)

През 1862-63 г. две английски пътешественички, Джорджина Маккензи и Аделина Ърби (в по-старата литература се предава и като Ирби), правят обиколка на Европейска Турция. През 1867 г. те издават наблюденията от своето пътуване в книга "The Turks, the Greeks and the Slavons. Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe. By G. Muir Mackenzie and A. P. Irby, London, 1867." (Турците, гърците и славяните. Пътуване в славянските провинции на Европейска Турция), преиздадена през 1877 г., с преговор от лорд Гладстоун. Към книгата поместват и цветна етнографска карта на Балканите.

Двете авторки се отнесли непредубедено и добросъвестно към проучването си защото са събирали независими сведения от представителите на различните етноси, във връзка с църковната разпра между българи и гърци.

Относно западните краища на българския народ, данните не се отличават съществено от установеното и от други пътешественици. За разлика от Хан, те посочват района на Прокоп като български, започващ от хребета Ястребац и обхващащ средното и долно течение на р. Топлица. Като български са дадени районите на Лесковъц, Враня и Гиляне, след което границата тръгва по планините Шар и Кораб и достига до средното течение на р. Черни Дрин. В своя пътепис наличат планината Карадаг – „Българска Черна-гора", защото местните така я наричали.

Интересното е че по подобие на Лежан, те също отбелязват "сръбски" остров около Дебър и Голо Бърдо. И това е изцяло под влиянието на неговата карта, тъй като не са посещавали този район. Мала Преспа, Костур, Лерин са дадени в българското пространство, след което границата пресича Солунското поле, движейки се почти до Беломорския бряг, без никъде да го достига, свива по Родопите, към Марица, заобикаля Одрин (даден като турски остров) и се отправя към Созопол и Бургас. Слабостите на картата са, че не дава българи в Одринска Тракия, Странджа и на Черноморското крайбрежие и цяла Североизточна България е посочена плътно като турска по население.

В Косово като сръбски са дадени три острова: триъгълника между Митровица, Прищина и Печ, селищата около Призрен с града и селищата около Дяково с града. Никъде няма допир между българи и сърби, разделени от албанско население обхващащо цяло Косово Поле. Плътно сръбското население започва зад Нови Пазар на северозапад. Книгата на Маккензи и Ърби е преведена на сръбски от Чедомил Миятович (политик, дипломат, посланик в Лондон) вкл. и картата, но без упреци в "необективност". (20)

През 1868 г. полякът Казимир Делмар, университетски преподавател и член на Френското географско дружество, издава в Париж карта на езиците и народите в Източна Европа и Балканите. Границите на българите са дадени доста схематично, но целия Нишки санджак и половината Косово е представено като българско. На изток в Лудогорието е дал смесено българо-търско население, но българския етнос не достига до Черно море, което е странно. (21)

Същата година чехът проф. Яромир Ербен (1811–1870 г.) писател и славист, издава карта на "Славянския свят" (Mapa Slovanskèho Svèta). Както посочва Ербен в подзаглавието на картата си, тя е съставена от него въз основа на етнографски данни публикувани от др. автори. Най-вече това са картите на Шафарик, Лежан и руската карта от 1867 г. на ген. Миркович.

Картата на Ербен е публикувана в чешко списание и е имала за цел да запознае чешката общественост с разпространението на славяните в Европа. Българите са дадени до р. Българска Морава, вкл. до покрайнините на Прищина и Призрен, където е смесено с албанци, сърбите са до Нови Пазар, а останалото население в Косово е албанско, смесено с българско. В случая интересно е, че Ербен е дал българите до р. Бистрица на юг, също и на най-западния дял от Халкидики, южно от Солун, на о-в Тасос и в почти цяла Одринска Тракия до Истанбул.

През 1869 г. германският географ проф. Август Петерман (1822–1878 г.) публикува в своето списание „Petermanns Mitteilungen" (Известия на Петерман), етнографска карта на славянските народности в Европейска Турция. (22) През 1854 г. става директор на географския институт Юстус Партес в Гота. През 1869 г. на базата на последните по това време етнографски проучвания издава карта за разпространението на славяните на Балканите и в Карпато-Дунавския регион. Автор на текста към картата е хърватският професор Франц Брадашка.

В картата българи и сърби са дадени в еднакъв зелен цвят, но авторът е прокарал етнографската граница между тях. Тя започва от западния бряг на р. Българска Морава, но е без Прокопие, следва течението на реката, като на запад от нея обхваща землищата на Лесковъц, Враня и Гиляне, след което следва линията Шар планина – Кораб. Новото е, че Петерман дава доста смесена българо-албанска зона, в Македония, която на изток достига линията Скопие-Струга, а на запад – до Елбасан и Корча. На юг от Костур и Лепчища, границата завива като дъга северно от Бер, към Солунското поле. Сърбите са дадени между Митровица, Прищина, Призрен, Дяково и Печ, заобиколени отвсякъде с албанци.

През 1876 г. във връзка с избухналата Източна криза, френският географ Елизе Реклю (1830–1905 г.), издава етнографска карта на Балканите. Тази карта не е авторска, а компилативна, направена върху изследванията на други автори. Реклю е ползвал публикуваното от Лежан, Каниц и Цоернинг[4]. (23) До голяма степен тя повтаря картата на Лежан от 1861 г., вкл. с грешно дадения „сръбски" остров в Голо Бърдо. Като

[4] Карл Цоерниг-Цернхаузен (роден на 05.05.1804 г. Цернхаузен в Бохемия (сега Черноуси / Černousy, в Чехия, починал на 05. 10.1889 г. в Гьорц (сега Горицня / Gorizia в Италия, иначе словенския град Горица до Триест) е известен австрийски и австроунгарски географ. Преиздава картата на Лежан на немски език.

български са дадени поречието на р. Черни Тимок в Сърбия с Алексинац, Прокопие (Прокупле), долините р. Топлица, и на р. Българска Морава. Авторът е французин, така че съвсем не можем да го обвиним в “българофилство”. (24)

Същата година (1876) излиза и картата на големия немски географ Хайнрих Киперт (1818–1899 г.), по която се водят дискусиите на Цариградскта конференция и Берлинския конгрес. Картата е преиздадена в 1882 г., с допълнително нанесени политически граници по Берлинския конгрес (1878 г.) и с корекцията на гръцката граница в 1881 г. По-късно е преиздадена от сина на Киперт в 1898 г. и от Дж. Баучър в 1921 г.

Киперт е пътувал в Европейска Турция, вкл. и през българските земи. В Истанбул се среща и разговаря с представителите на българската колония. Също използва официални турски документи и трудовете на гръцкия историк П. Арванитос. (25) Според Киперт българското население започва от Видин, на север до устието на Тимок той е посочил само влашко население. От Видин като права линия границата достига до р. Тимок при Зайчар и след това тръгва по р. Черни Тимок и достига до Алексинац. Оттам пресича р. Българска Морава и излиза на сръбско-турската граница и обхваща селата при вливането на Топлица в р. Българска Морава. После се спуска на юг и обхваща районите на Лесковъц, Враня, Гиляне, като съвпада приблизително с данните на Йохан фон Хан. В Западна Македония е дал смесена българо-албанска зона, подобно на А. Петерман (който използа и като източник). Различното е, че Киперт дава българи в района на Корча и южно от Берат, и елиминира “сръбския остров” в Македония. (26), (27)

На Етнографското табло на Киперт, в сравнение с по-ранните му карти, от българската територия са отделени Южна Македония и цяла Тракия, но Поморавието остава в пълен обем.

Малко по-рано, през 1867 г. Х. Киперт издава „Карта на Австро-Унгария и Дунавските страни“. В долният десен ъгъл фигурира и голяма част от България. За разлика от по-късната карта, тук Ниш е даден като сръбски град, но Бела Палнка, Пирот, Лесковъц, Враня са български.

Х. Киперт издава и друга карта след Руско-турската война (1877-78 г.) озаглавена “Етнократично табло за страните в Югоизточна Европа”, в която показва вижданията си за бъдещето на Балканите. Авторът е изоставил обективността на етническият принцип и е дал воля на филелинскоте си пристрастия, като е предоставил на Гърция населената с българи Южна Македония и Тракия. По това време Западна Европа е залята от подобни филелински карти на Станфорд, Синве, Бианкони (картата на последния, издадена в Париж, копира етнократичното табло на Киперт) и др. Все пак няма отстъпление от западните граници на българската народност, от етнографската карта издадена през 1876 г. (28)

В случая се наблюдава едно антинаучно явление което са налага сред много представители на западноевропейската картогарфия – лаографията. Букв. значение на термина е “знание за народа” и това “течение” в науката е наложено предимно от гръцки по произход географи. Те отричат етнографския принцип и издигат “историческите права”, т.е. територията трябва да принадлежи не на народа който я

обитава сега, а на тези които са живели в нея най-дълго и са оставили най-трайни културни следи. В случая Гърция се представя като наследник на Елада и Византия и предявява претенции за средновековните земи на Византийската империя. Гръцката лаография експлоатира, при това твърде успешно, наложеното от времената на Ренесанса невярното твърдение, че Елада е в основата на съвр. Западноевропейска цивилизация.

Допълнително благоприятен фактор са филелинските пристрастия на много западноевропейски полтици, публицисти, учени, които прегръщат гръцката кауза, без да виждат в нея скритите шовинистични амбиции, или умело ги използват. Лаографията е гръцката реакция срещу обективните твърдения на немския учен Фалмаер, че съвр. гърци нямат нищо общо с древните елини, а са потомци на езиково гърцизирани албанци и славяни. Именно лаографията заменя етнографския принцип с "етнократическото табло" което "научно доказва" правата на гръцкия етнос над половината от Балканския п-в, и най-ощетен етнос в случая е българския.

Благодарение на тези пристрастия, Гърция получава независимост още в 1830 г., увеличава територията си на Берлинския конгрес (1878 г.) с почти 1/3, разширение реализирано с Берлинската конференция от 1881 г. Така Гърция получава и Западна Тракия в 1918 г. и ни лишава от излаз на Бяло море.

Българите са "славяни" – народ "втора ръка", нискокултурни натрапници проникнали в "гръцкия простор". Те се схващат от западноевропейците тогава като врагове на "елинизма" и "руски протежета", затова тяхната "експанзия" трябва да се ограничи!

Тези доводи са използвани умело от Андарши, Дизраели и Солсбъри на Берлинския конгрес, и от Солсбъри на Цариградската конференция – където той максимално ощетява българите в Южна Македония, Беломорието и Тракия, с цел да освободи повече територия за гръцкия етнос.

През 1876 г. англичанинът Уилд идвава етногарфаска карта на Балканите. Тя е своеобразна комбинация от картите на Ами Буе и Август Петерман. Картата е приета от обществеността и дори няма протести от страна на гърците и сърбите. Разпространението на българите е съобразно картата на Петерман, а на албанците и власите (куцовласите) – според А. Буе. (29)

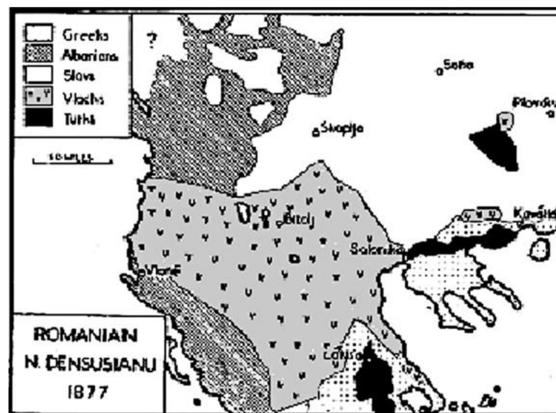
През 1876 г., руските картографи Ал. Риттих и А. Илин издават „Этнографическая карта Европы". Българското землище е дадено изкл. правдоподобно, като вкл. поречието на р. Тимок в Сърбия, заедно с Княжевац и Алексинац, Ниш, поречието на р. Българска Морава, Лесковъц и Гиляне, цяла Македония, на юг до линията Костур – Солунско поле, след което границата върви по Родопите, обгръща Одрин, вкл. Лозенград и при Созопол излиза на Черно море. А. Илин издава отделно друга карта „Етногарафска карта на руския народ, в Европейска Русия" където са посочени и българите, в долиния десен ъгъл, в същите граници.

Австроунгарският консул в Сараево, Русчук и Одрин, Карл Сакс в 1877 г. издава във Виена етнографска карта на Балканите, която е провокирана от картата на Киперт. Сакс не е съгласен с нея и издава своя карта, като освен етносите отбелязва и религиозните общности. При изготвянето и е използвал както карти и изследвания на др. автори, така и собствените си наблюдения при обиколките си из Балканите. В общи линии тя преповтаря Лежан, Киперт и Реклю, но с някои изменения. Влашката зона над Видин е значително намалена. Територията между правата линия свързваща Алексинац и Зайчар, или долината на Черни Тимок до тогавашната сръбско-турска граница е дадена като смесена сръбско-българска, западната граница на българската народност следва р. Българска Морава, като български клинове на запад от реката са дадени районите на Лесковъц и Враня, а Гиляне е дадено като смесена българо-албанска зона.

В Западна Македония е дадена голяма смесена българо-албанска зона. Албанците са дадени като основно население на Косово, достигащи почти до р. Българска Морава, а сърбите достигат до Нови Пазар с три анклава около Прищина, Призрен и Ипек. (30)

През 1877 г. и англичанинът Дж. У. Бейкън също издава в Лондон етнографска карта на Европа, границите на българите не се различават от другите европейски карти по това време. Той използва като източници картите на Лежан, Маккензи и Ърби и Киперт. Картата е използвана от лорд Гладстоун в защита на българската кауза. (31), (32)

Същата година румънците Н. Денсушиану и Ф. Даме издават в Букурещ и Париж, карта представяща куцовласите (арумъните) в Македония и Тесалия. Тя е озаглавена “Южните румънци. Етнографска карта на Македония, Епир, Тесалия и Албания“. Картата не е обективна и има изцяло пропаганден характер, като цели да повдигне въпроса за създаване на Арумънска държава, която да обхваща известната от византийските извори “Мегали Влахия” (Велика или Голяма Влахия) с Македония Епир и Тесалия. Но вижданията на румънските географи силно превишават византийската Мегали Влахия, като включват половин Македония до р. Вардар, с Битоля, Охрид и Струга, Централна и Южна Албания и Източен Епир. (33), (34)

Съществуват и учени които от незнание или умишлено обявяват българското население в Македония за сръбско. Такъв е английският археолог Артър Евънс, обиколил Косово и Македония в 1883 г., пише че езикът на „славяните” в Скопие бил чист сръбски. Или е попаднал на сърбомани, или е имал много слаби познания за езиковите разлики между българи и сърби.

След включването на Нишкият санджак в Сърбия, през 1878 г., започват да се променят и етнографските карти, главно под влияние на засилената сръбска пропаганда и промяната във външнополитическите предпочитания.

През 1879 г. в Париж е издадена картата „Peuples de l`Europe Orientale“ (Народите в Източна Европа) от Hachette et cie. Българите не са дадени в пълна цялост, но в долният десен ъгъл на крата е обхваната предимно Северна България. Поморавието по течението на Българска Морава е дадено като българско, без Ниш. Прави впечатление, че Македония е дадена като заселена плътно с албанци, а североизточните предели – Лудогорието и Добруджа, като плътно заселени с турци.

През 1880 г. Ернст Равенщайн (1834–1913 г.), немски картограф, ученик на Август Петерман, издава етнографска карта на Европейска Турция и Балканите. Западната граница на българската народност обхваща долината на р. Тимок, вкл. и Алексинац, обхваща и басейна на р. Българска Морава вкл. и западните и притоци, без басейна на Топлица. В Западна Македония е дадена голяма смесена албано-българска зона. (35)

А. Фелхлаген и А. Класинг също през 80-те год. на XIX в., издават етнографска карта на Балканите. Тя не се отлчава съществено от картата на Равенщайн, изкл. по-малкото количество албанци в Западна Македония, границата в Поморавието е същата. (36)

През 1885 г., ген. Ал. Ф. Риттих, участник в руско-турската война 1877-78 г., публикува „Карта западных и южных славян“. Границата между българите и сърбите, започва от Княжевац, върви почти по права линия към Ниш, но самият град е даден като сръбски, след това при Лесковъц достига р. Българска Морава, като самият град е също

сръбски, и продължава по реката до гр. Владишки хан (Владичин хан), след като напуща реката, завива на изток и достига сръбско-турската граница от 1878 г., като Враня също е отбелязана със сръбско население. По-нататък границата следва Шар планина, и от Стро село, малко след Качаник се спуска по един от притоците на Вардар, към Гостивар (Костово), Кратово и Струга. Северозападна Македония е дадена като албанска с отделни български анклави. Охрид е изключен от българската зона, но е включена Корча, Костур и поречието на р. Бистрица. Отделни български анклави е отбелязал и на запад от Охридското езеро, в Албания. (37)

През 1890 г. Славянското благотворително общество в Петербург издава „Карта на славянските народи" съставена от Н. С. Зарянко и издадена от В. В. Комаров. Картата изцяло отразява вече изразеният просръбски курс на руската политика по това време, и политическата граница между Сърбия и България според Берлинския договор, е посочена като етническа. Южното Поморавие е обозначено като сръбско, но в Македония населението е посочено като българско, с известен примес на албанци. Това предизвиква протестите на сръбския посланик в руската столица Джордже Симич, което налага преиздаване на картата, като в Македония се отбелязва нова народност – „македонски славяни". (38) Тази карта (1-то изд.) е интересна с това че включва в българската народност Гревена (Гребена), Шатиста (Сечище), Кожани, Корча (Горица), дава български острови и около Берат, Тепелен, в Епир до Янина. Също българско население е дадено че преобладава в Солун, западната част на Халкидики, Кавала.

През 1893 г. Карл Пойкер издава „Народностна и езикова карта на Средна Европа". За българската народност, Пойкер дава напълно реалистични граници. Поморавието с Лесковъц, Враня е Гиляне (като остров) са дадени като български, единствено албанското присъствие в Северозападна Македония е завишено. (39)

Ернст Дебес (1840–1923 г.) в 1880 и 1893 г. издава също „Народностна и езикова карта на Европа". На Балканите, границите на българите не се отличават от картите на другите немски картографи. (40) В 1905 и 1910 г. Атласът на Дебес е преведен от А. Маркс и издаден на руски език. Като българско е дадено населението на Македония и Поморавието, без Ниш.

Рихард Андре (1835–1912 г.), немски картограф и географ в 1895 г. издава етнографска карта на Балканите, вкл. в Атласа на „Таймс". Тази карта е силно повлияна от сръбската пропаганда. Интересното е, че Тимошко и Поморавието са посочени като български, в духа на европейската картография, докато Македония е дадена като населена изцяло със „сърби". (40) В следващото издание на атласа от 1897 г., е препечатана същата карта, докато в изданието от 1900 г. е възстановена реалната етнографска картина и населението на Поморавието (Ниш, Лесковъц, Враня, дори и Прокупле) е дадено като българско, Гиляне – като сръбско, а в Македония – изцяло като българско, със смесена албано-българска зона между Скопие, Калканделен (Тетово) и Костово (Гостивар). (41)

В издаденият в Лайпциг през 1881 г. „Andree's Handatlas" от издателството Velhagen & Klasing, (по имената на двамата известни географи А. Фелхаген и А. Класинг), чийто основен автор е същия Рихард Андре, на картата на Балканите, населението на Македония е дадено като българско.

В следващите издания (1887) – няма промяна, в изд. от 1893 г., липсват етнографски карти, в изд. от 1899–1900 г., етнографските граници са дадени като в първото изд. на „Атласа" от 1881 г. Промяна няма и в следващото издание от 1906 г. Това ясно показва, че в картата си за Атласа на „Таймс" от 1893/97 г. Рихард Андре е изпълнил сръбска политическа поръчка. Едва в изданието от 1914 г., населението на Поморавието е дадено изцяло като сръбско до политическата граница между България и Сърбия, преди Балканските войни, а населението на Македония е дадено изцяло като

българско с българо-албанска смесена зона в северозападните части на областта.

Интерсно е също, че в изданието от 1930 г. в картата на народите в Европа, западната граница на българите е дадена отново в старата традиция до Ниш и Лесковъц вкл., но Враня, Кумановско и до Скопие и Дебърско е представена като зона населена със сърби. В останалата част на Македония е дадено българско население. На юг обаче границата на българите съвпада с политическата граница между Югославия, България и Гърция. (42)

Спиридон Гопчевич - 1898 г.

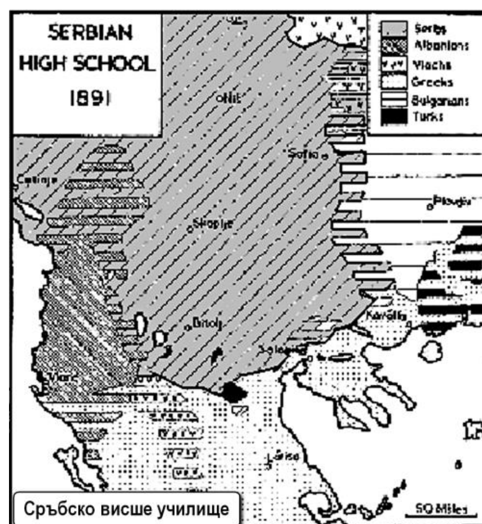
В 1897 г. Р. Леман и В. Пецолд издават политическа и етническа карта на Балканите. Границите на българите обхващат Поморавието и Македония. (43)

Същата година на унгарски е издадена „Pallas nagy lexikona” (Голяма езикова карта на Европа). Българите са дадени в Поморавието и Македония, но новото в случая е, че авторите са дали и сръбско население в Северозападна Македония.

В същата 1897 г., австроунгарският имперски съветник Карл Лудвиг фон Поснер, издава на унгарски език, етнографска карта на Балканите. Картата е тенденциозна и отразява сръбските политически пристрастия. Границата между българи и сърби следва политическата граница, а в Македония е даден отделен „Македонски” етнос. Цяла Източна България е дадена като плътно заселена с турци. (44)

В същата 1898 г. френският книгоиздател Арманд Колин издава „Atlas General Vidal Lablache”. Картата на Балканите се доближава много до унгарската карта „Pallas nagy lexikona”, българите са дадени в Поморавието и Македония, но в Северозападна Македония (Тетеово, Гостивар и Дебър) е дадено сръбско население. (45)

Същата година сръбският дипломат и етнограф, Спиридон Гопчевич (черногорец роден в Триест) издава във Виена, една изцяло шовинистична и пропагандна карта на Македония. За основа е използвана картата на Киперт, но цялото население на Македония, до границата с България и р. Места, е представено като сръбско. Като албанизирани сърби е дадено и населението на Източна Албания, вкл. и българските райони на Голо Бърдо, Мала Преспа, Гора. Като сръбски е даден и целия санджак Косово. Относно самоопределението на македонскита население като “бугари”, Гопчевич пише, че това не означава българи, а рая, простолюдие, докато “болгари” означава етническа принадлежност, т.е. сърбите в Македония използват названието “бугари” в друг смисъл – простолюдие !? (46)

Сръбско висше училище

Още по-колоритна е картата на Сръбската Велика школа (Сръбското висше училище) издадена в 1891 г. През 1903 г. тази карта е преиздаден от проф. М. Андонович. Там като сръбски са дадени цяла Македония, Княжество България до р. Искър, вкл. и столицата София и смесена “сръбско-българска” зона, наизток от Искър, а като смесена сръбско-албанска зона е дадено не само Косово но и цяла Северна Албания. (47)

В 1899 г. Леон Нио издава на френски език в Париж, етнографска карта на Балканите. Западната границите на българите е променена, Ниш, Лесковъц и Враня са дадени като сръбски, но Пирот, Бела Паланка, Княжевац са дадени като български. В Македония българите са дадени плътно, албанците са съвсем малко в района на Дебър. Българи са дадени и като остров около Берат, българско е цялото горно течение на р. Бистрица с Кожани. Българите преобладават в цяла Одринска Тракия, плътно до Родосто и Истанбул, но почти изцяло отсъстват от Северна Добруджа, изкл. района на Расово на север от Силистра. Прави впечатление, че Нио е използвал за източник картата на славянските народности на Ал. Риттих, но силно е завишил турското население в Източна България. (48)

В 1900 г. известният български етнограф Васил Кънчов издава карта на българската народност. В Поморавието, от десния бряг на р. Българска Морава до българо-сръбската политическа граница, той поставя „полупосърбени българи". В Македония, изключва от българската народност, населението на Гора до Призрен и Голо Бърдо срещу Дебър.

В 1902 г. чешкият славист Любор Нидерле издава карта на славянските народи и езици. Границата между българи и сърби следва политическата граница, но в Македония населението е дадено изцяло като българско. (49)

В 1904 г. А. Берг издава "Universal-Hand-Atlas für den praktischen Gebrauch" (Общ ръчен атлас за практическа употреба) Von Dr. A. Berg Berlin-Schöneberg, R. Jacobsthal & Co. В поместената езикова карта на Европа, сърбите и българите са посочени като "южни славяни", но българите са дадени в Поморавието и Македония. (50)

В 1905 г. Фридрих Пуцгер издава „Ученически исторически атлас". Помества и карта на народите в Средна и Южна Европа. Българите са дадени в духа на немските географски традиции в Поморавието с Ниш, Лесковъц и Враня и в Македония. (51)

В 1910 г. Джон Бартоломю издава в Ню Йорк „Исторически атлас на Европа". В него българите и сърбите са дадени в еднакъв жълт цвят но с разграничителна линия, която повтаря границите според немската географска традиция – Поморавието е дадено на българите заедно с цяла Македония. Картата е изцяло правдива. Аналогична е и картата му за българите през 1915, в следващото изд. на атласа, направен съвместно с Чарлз Робертсон. (52)

В 1911 г. в изданието на „Енциклопедия Британика" западната граница на българската народност са дадени безпристрастно и правдиво, с Поморавието и Македония. (53)

През 1912 г. в атласа на Арманд Колин, Йован Цвийч публикува една пропагандна „етнографска" карта на Балканите, която изцяло илюстрира великосръбския шовинизъм. Западната граница на българската народност е дадена по реките Лом и Искър. Сръбската народност достига до Оряхово, Враца, София и Кюстендил (като посл. е сръбски град). В Македония сърбите достигат до демаркационната линия разделяща областта на „Спорна" и „Безспорна" зона (според българо-сръбския договор скл. в навечерието на Балканската война). Останала Македония е посочена като отделна територия, населена с „македонци". (54)

През 1913 г. бълг. проф. Й. Иванов публикува „Етнографска карта на Южните славяни" на англ. език. За пръв път, българи са дадени в Неготин, Кюприя, в Поресавието и до Пожаревац. В Македония за пръв път и областта Гора до Призрен е представена кто българска. (55)

В издадения през 1913 г. атлас на Херман Хаак в Гота (Haack-von Seydlitz, Oberstufen-Atlas (1913-1915), българите са дадени в Поморавието и в Македония, като в Западна Македония е завишен броя на албанците. (56)

През 1915 г., българските професори Ат. Иширков, Й. Иванов, Л. Милетич, Б. Цонев и Ст. Романски, публикуват за немското списание „Petermann's Geogr. Mitteilungen” (Известия на Петерман) карта на българската народност към 1912 г. Върху северозападната граница работи проф. Б. Цонев, който я поставя по начина известен в някои от западноевропейските карти от XIX в., т.е. по линията от р. Тимок до Алексинац и след това по р. Българска Морава с районите на Лесковац, Враня и Гиляне, на запад от реката. Към картата проф. Б. Цонев помества и кратка статия за границата вежду българските и сръбските говори. Няколко години по-късно, когато цялото Поморавие е в границите на България, през I-та св. война, проф. Цонев чувствително ще коригира тази граница, като ще я постави на запад от устието на Морава, през Крушавац, към Прищина и Призрен. Но причината за това е, че лично се убеждава, че в тези земи и тогава все още се е говорил един сърбизиран в известна степен, но български в основата си език. Що се отнася до Македония, тя е представена от проф. Й. Иванов и напълно преповтаря картата му от 1913 г. (57)

От направения кратък преглед на картографските карти, публикувани от средата на XIX в. (1842 г.) до Балканскте войни (1912-13 г.) се вижда, че въпреки влиянието на политическата конюнктура, панелинизма и великосръбската пропаганда, за този 70 год. период, предаването на границите на българската народност в Европейската картография са относително постоянни и правдиви.

Въпреки че различните картогарафи, къде поради лошата информираност, къде от лични пристрастия, произволно завишават разпространението на небългарските етноси – албанци, турци, гърци,още от средата на XIX в., като се започне с карите на Шафарик и Ами Буе, като цяло се оформя една относително постоянна картина на българското етническо землище.

За разлика от западноевропейските картографи, сръбските учени превръщат картографията в пропаганда и оръжие на сръбския шовинизъм и съвсем произволно чертаят една максималистична сръбска народност доктигаща до р. Искър и Охридското езеро. Също първо в сръбските карти се появява и народност „македонци“, отделна от българската.

Използвана литература

(1) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 11, 14, 16.

(2) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 12.

(3) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 20-23.

(4) Д. Ризов. БЪЛГАРИТЕ в техните исторически, етнографически и политически граници (Атлас съдържащ 40 карти.) BERLIN, 1917, стр. 23-24.

(5) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 34-35.

(6) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 1)

(7) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 23-25.

(8) Д. Ризов. БЪЛГАРИТЕ в техните исторически, етнографически и политически граници (Атлас съдържащ 40 карти.) BERLIN, 1917, стр.25-26.

(9) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 39.

(10) Д. Ризов. БЪЛГАРИТЕ в техните исторически, етнографически и политически граници (Атлас съдържащ 40 карти.) BERLIN, 1917, стр. 27-28.

(11) Д. Ризов. БЪЛГАРИТЕ в техните исторически, етнографически и политически граници (Атлас съдържащ 40 карти.) BERLIN, 1917, стр. 20-30.

(12) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 1)

(13) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 47.
(14) Д. Ризов. БЪЛГАРИТЕ в техните исторически, етнографически и политически граници (Атлас съдържащ 40 карти.) BERLIN, 1917, стр. 31-32.
(15) П. Коледаров. Картографията през 70-те и 80-те год. на XIX в. и Българския въпрос. Сборник "Освобождението на България". София. 1982 г., стр. 225-233, виж стр. 227.
(16) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 46.
(17) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951,стр. 49.
(18) А. Теодоров-Балан. БЪЛГАРИТЕ В ЮГОЗАПАДНО МОРАВСКО по Йохан фон Хан. Библиотека „Балкански въпрос" кн.5. София. 1917.
(19) Д. Ризов. БЪЛГАРИТЕ в техните исторически, етнографически и политически граници (Атлас съдържащ 40 карти.) BERLIN, 1917, стр. 35-36.
(20) Д. Ризов. БЪЛГАРИТЕ в техните исторически, етнографически и политически граници (Атлас съдържащ 40 карти.) BERLIN, 1917, стр. 37-38.
(21) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 1)
(22) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 1)
(23) И. Кречмер. Ранни етнографски карти на Югоизточна Европа от Виена.
(24) Д. Ризов. БЪЛГАРИТЕ в техните исторически, етнографически и политически граници (Атлас съдържащ 40 карти.) BERLIN, 1917, стр. 41-42
(25) П. Коледаров. Картографията през 70-те и 80-те год. на XIX в. и Българския въпрос. Сборник "Освобождението на България". София. 1982 г., стр. 225-233,виж стр. 229
(26) Д. Ризов. БЪЛГАРИТЕ в техните исторически, етнографически и политически граници (Атлас съдържащ 40 карти.) BERLIN, 1917, стр.43-44.
(27) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 67.
(28) П. Коледаров. Картографията през 70-те и 80-те год. на XIX в. и Българския въпрос. Сборник "Освобождението на България". София. 1982 г., стр. 225-233, виж стр. 167.
(29) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 68-69.
(30) Д. Ризов. БЪЛГАРИТЕ в техните исторически, етнографически и политически граници (Атлас съдържащ 40 карти.) BERLIN, 1917, стр. 47-48.
(31) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 69.
(32) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 1)
(33) П. Коледаров. Картографията през 70-те и 80-те год. на XIX в. и Българския въпрос. Сборник "Освобождението на България". София 1982 г., стр. 225-233, виж стр. 231.
(34) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 82-83.
(35) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2)
(36) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2)
(37) А. Риттих. Карта западных и южных славян. 1885.
(38) Д. Ризов. БЪЛГАРИТЕ в техните исторически, етнографически и политически граници (Атлас съдържащ 40 карти.) BERLIN, 1917, стр. 48-49.
(39) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2)
(40) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2)
(40) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2)
(41) The Times Atlas 1900 68.2. Ethnographic map of the Balkan Peninsula.
(42) Andree's Handatlas: (карта на Балканите)
(43) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2)
(44) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2)
(45) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2):
(46) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 98-101.
(47) H. Wilkinson. Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia. Liverpool 1951, стр. 101.
(48) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2):
(49) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2):

(50) Universal-Hand-Atlas für den praktischen Gebrauch” Von Dr. A. Berg Berlin-Schöneberg, R. Jacobsthal & Co.

(51) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2)

(52) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2)

(53) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2)

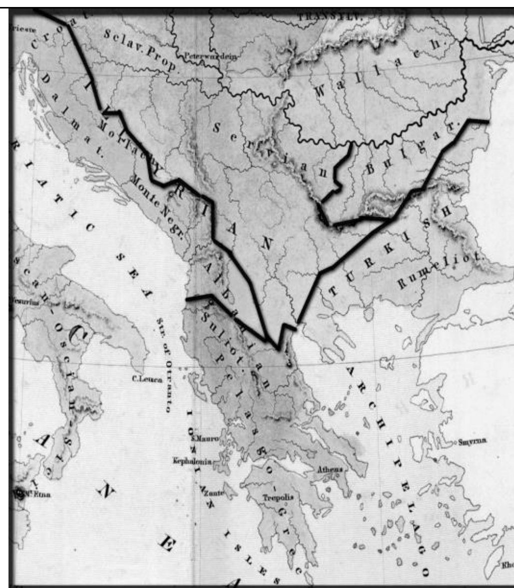
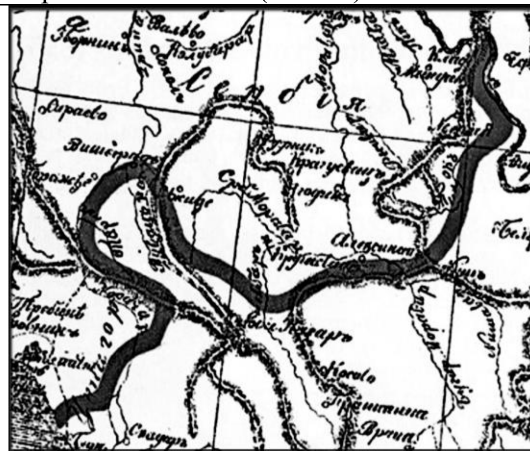
(54) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2)

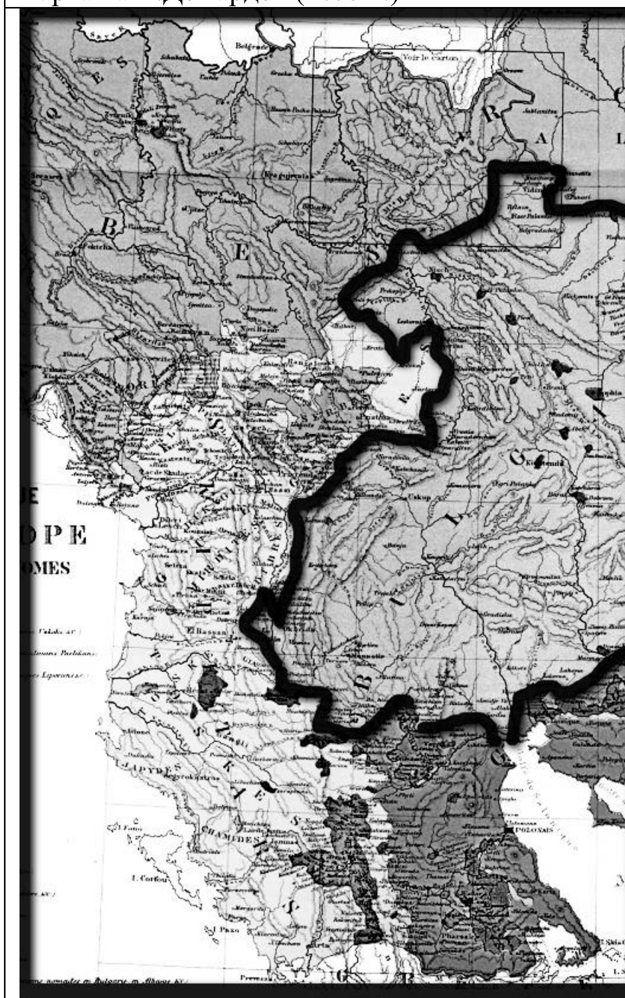
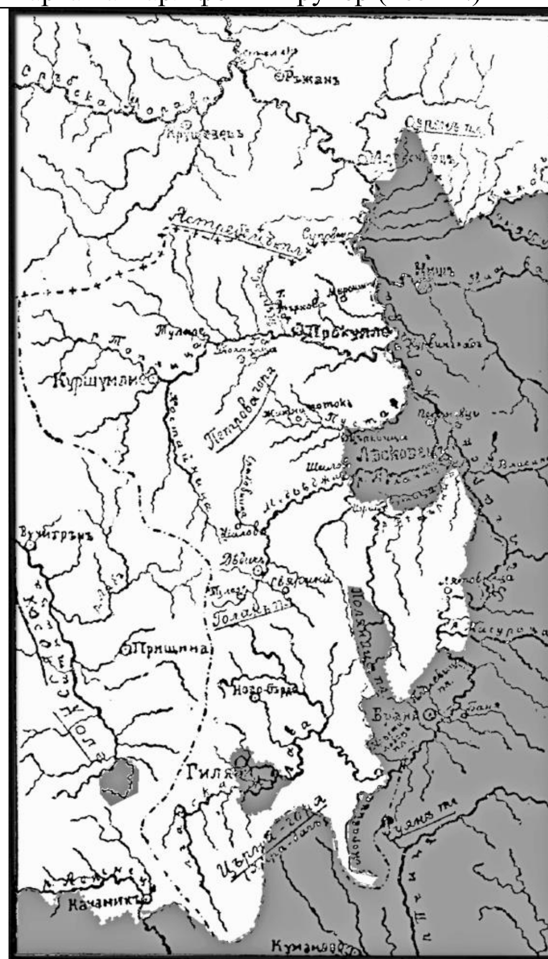
(55) Етнографски карти на Балканите и Македония (част – 2)

(56) Haack-von Seydlitz, Oberstufen-Atlas (1913-1915).

(57) Д. Ризов. БЪЛГАРИТЕ в техните исторически, етнографически и политически граници (Атлас съдържащ 40 карти.) BERLIN, 1917, стр. 30-31.

Приложение – карти

	
Карта на П. Шафарик (1842 г.)	Карта на Г. Комбст (1843 г.)
	
Карта на Ами Буе (1847 г.)	Карта на Д. Давидович (1848 г.)

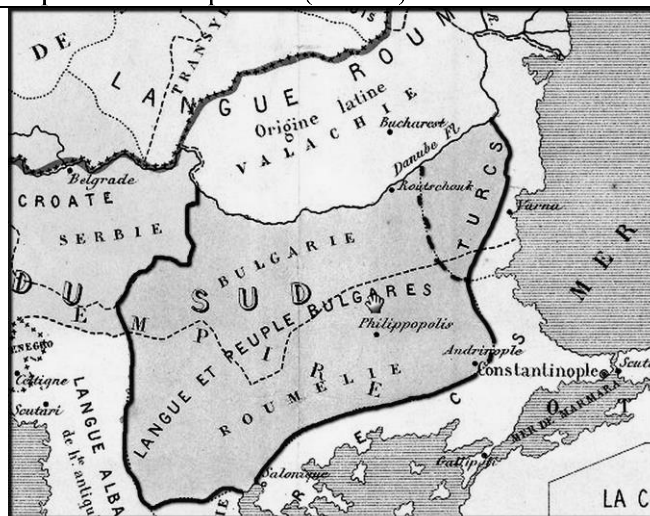
	
Карта на К.Дежарден (1853 г.)	Карта на Карл фон Шпрунер (1854 г.)
	
Карта на Гийом Лежан (1861 г.)	Карта на Хан и Зах (1861 г.) - реконструкция

Карта на М. Миркович (1867 г.)

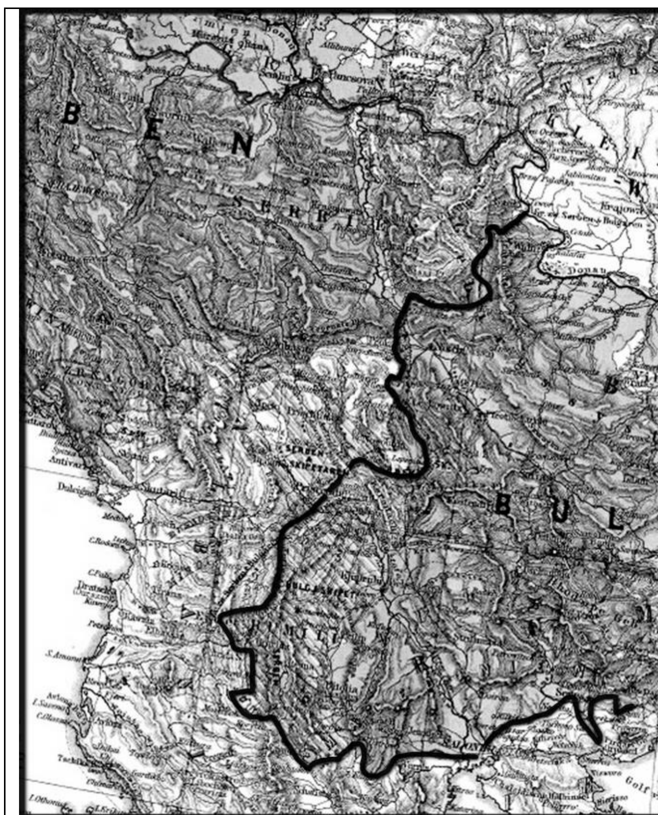
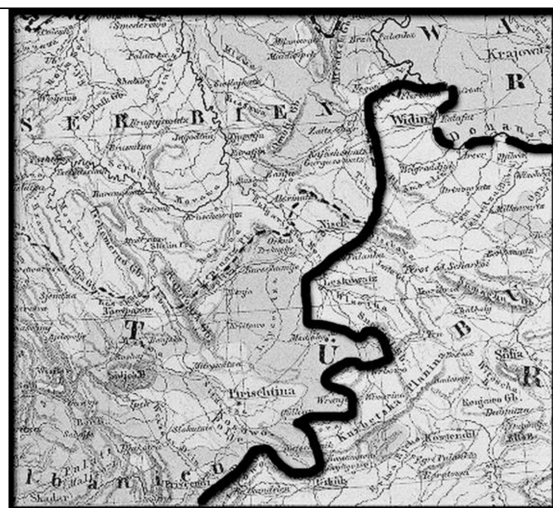
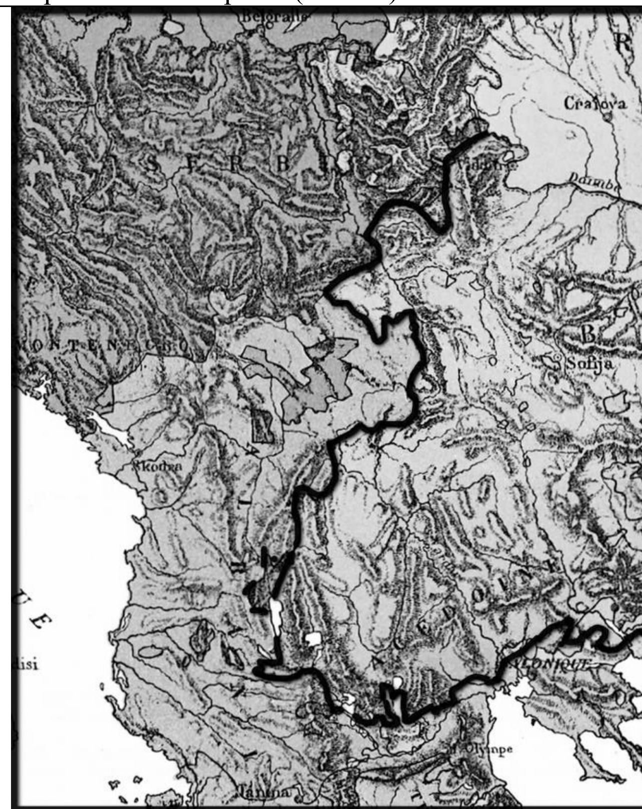
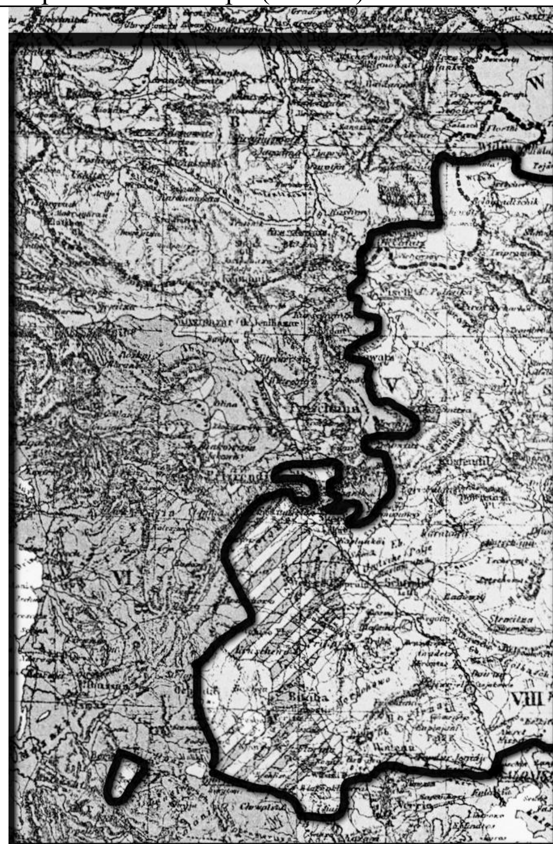
Карта на Маккензи и Ърби (1868 г.)

Карта на К. Делмар (1868 г.)

Карта на Яр. Ербен (1868 г.)

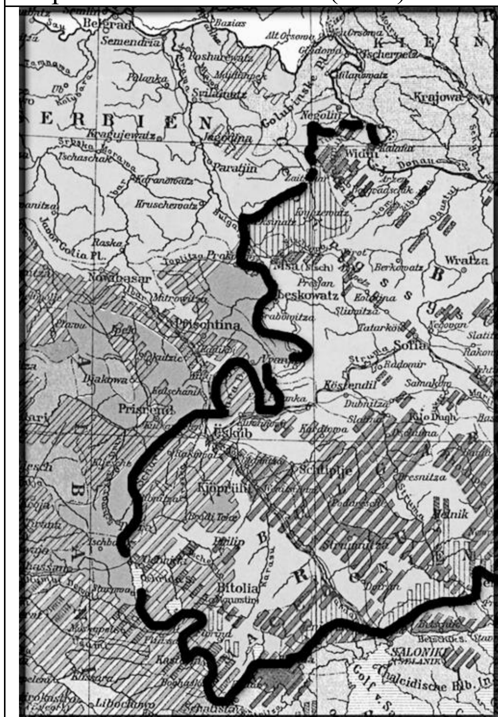
	
Карта на А. Петерман (1869 г.)	Карта на Х. Киперт (1867 г.)
	
Карта на Е. Реклю (1876 г.)	Карта на Х. Киперт (1876 г.)

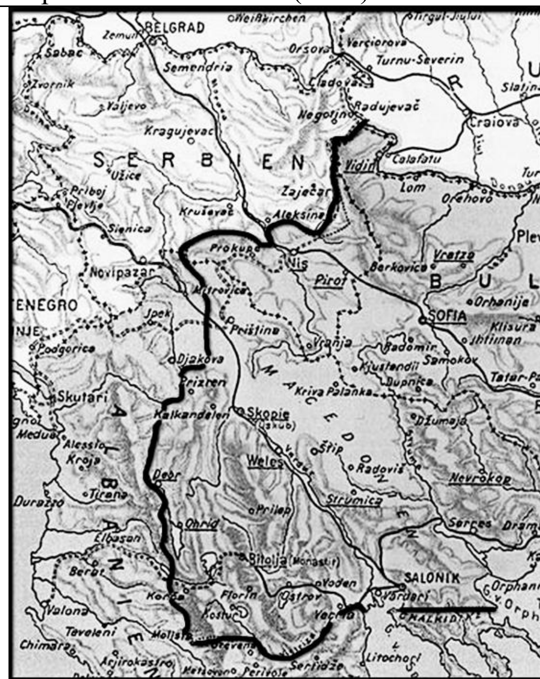
Карта на Риттих и Илин (1876)

Карта на Ф. Бианкони (1877)

Карта на К. Сакс (1877 г.)

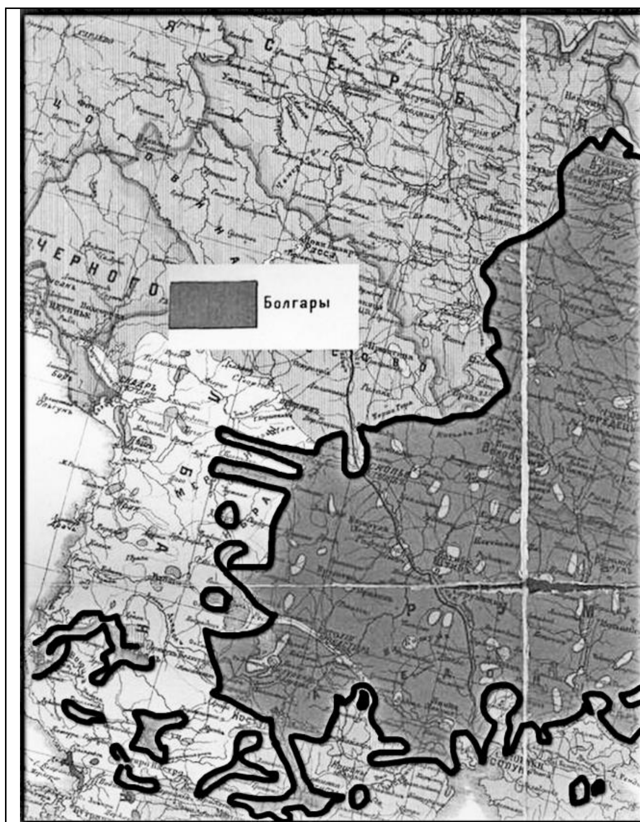
Карта на княз Черкаски (1877 г.)

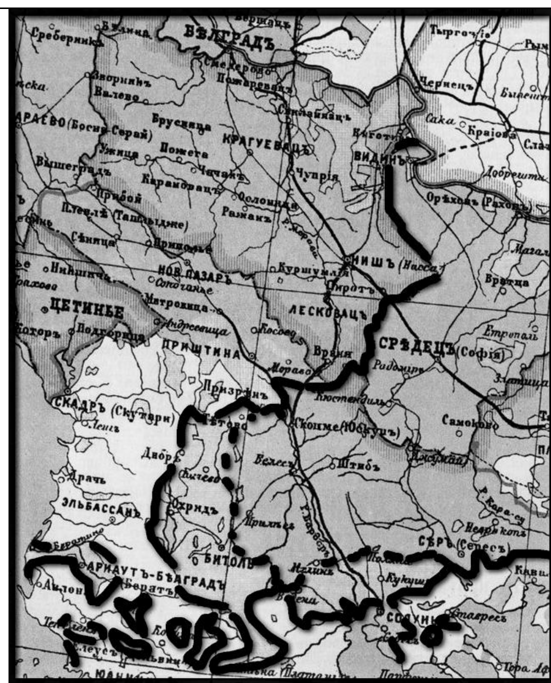
Карта на Ернтс Равенщайн (1880 г.)

Карта на Фелхлеген и Класинг 1880-те год.

Карта на Ал. Риттих (1885 г.)

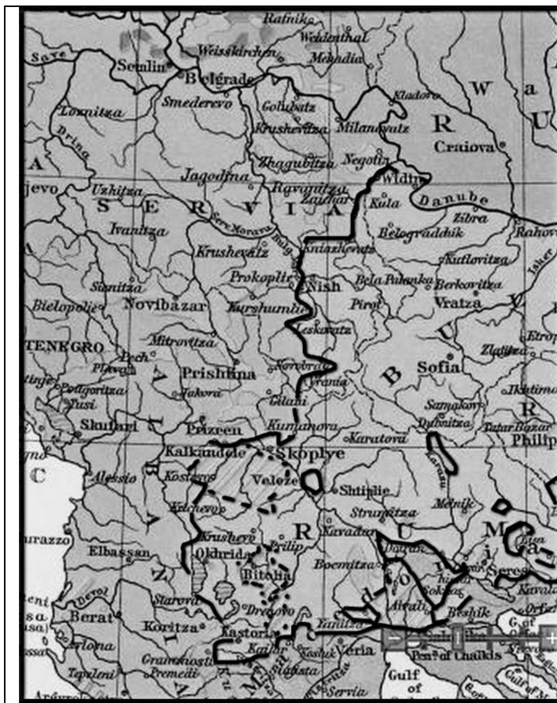
Карта на Зарянко и Комаров (1890 г.) – 1 изд.

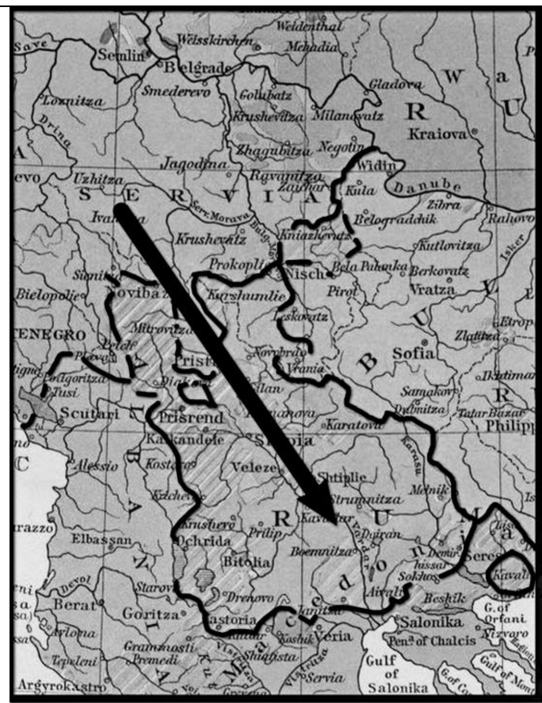
Карта на Карл Пойкер (1893 г.)

Е. Дебес (1893 г.)

Карта на Рихард Андре (1881 г.)

Карта на Рихард Андре (1895 г.)

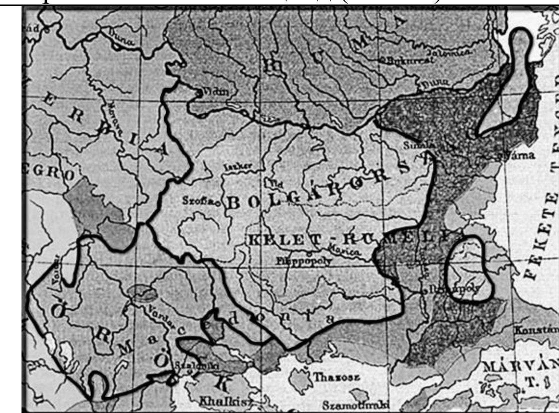
Атлас на „Таймс“ (1896 г.)

Карта на Леман и Пецолд (1897 г.)

Унгарска карта (1897 г.)

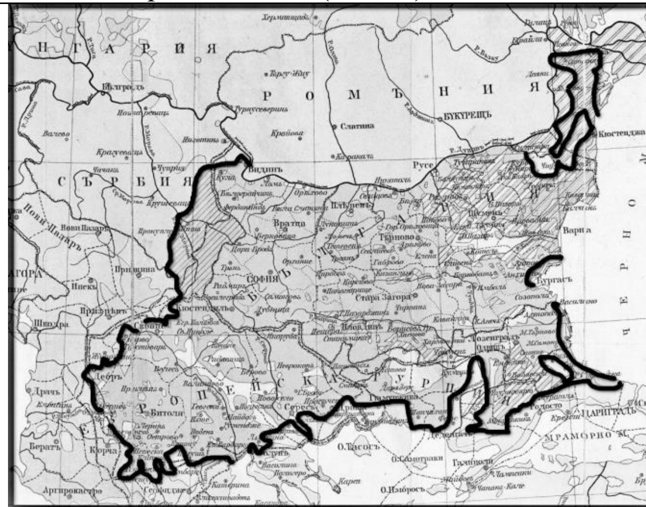
Карта на К. Поснер (1897)

Атлас на Арманд Колин (1898 г.)

Карта на Леон Нио (1899 г.)

Карта на В. Кънчов (1900 г.)

Карта на Л. Нидерле (1902 г.)

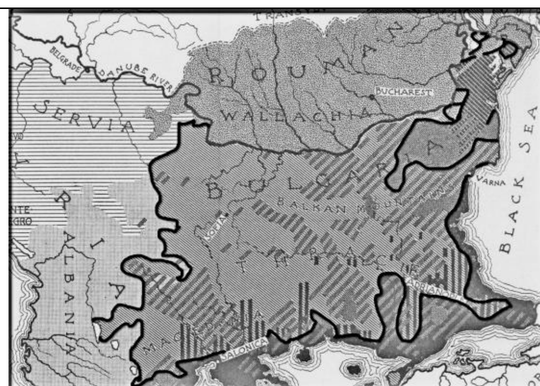
Атлас на Дж. Бартоломю (1901, 1910 г.)

Карта на Фр. Пуцгер (1905 г.)

Атас на Адолф Маркс (1910 г.)

Карта на У. Рипли (1910 г.)

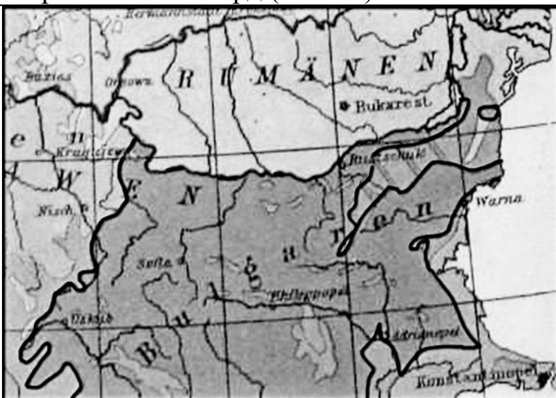
Енциклопедия Британика (1911 г.)

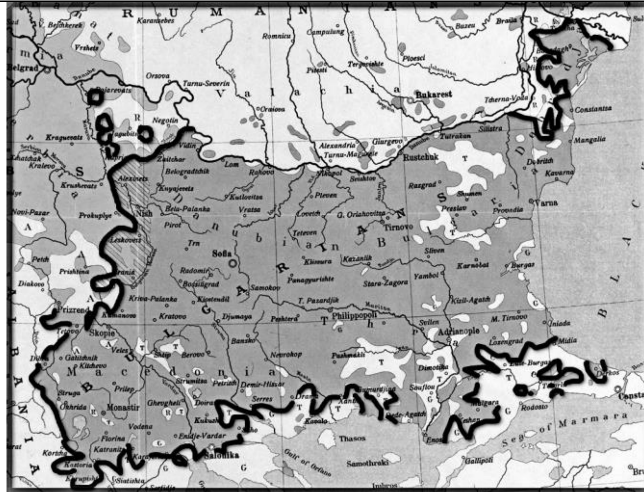
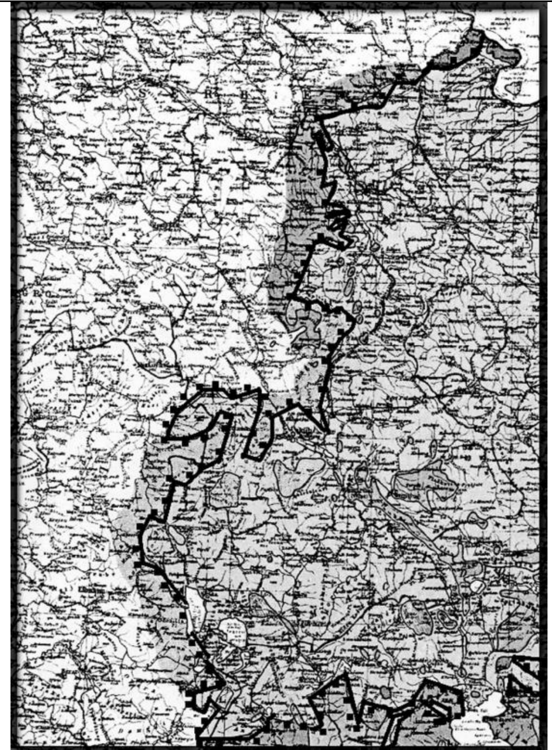
Карта на У. Шепард (1911 г.)

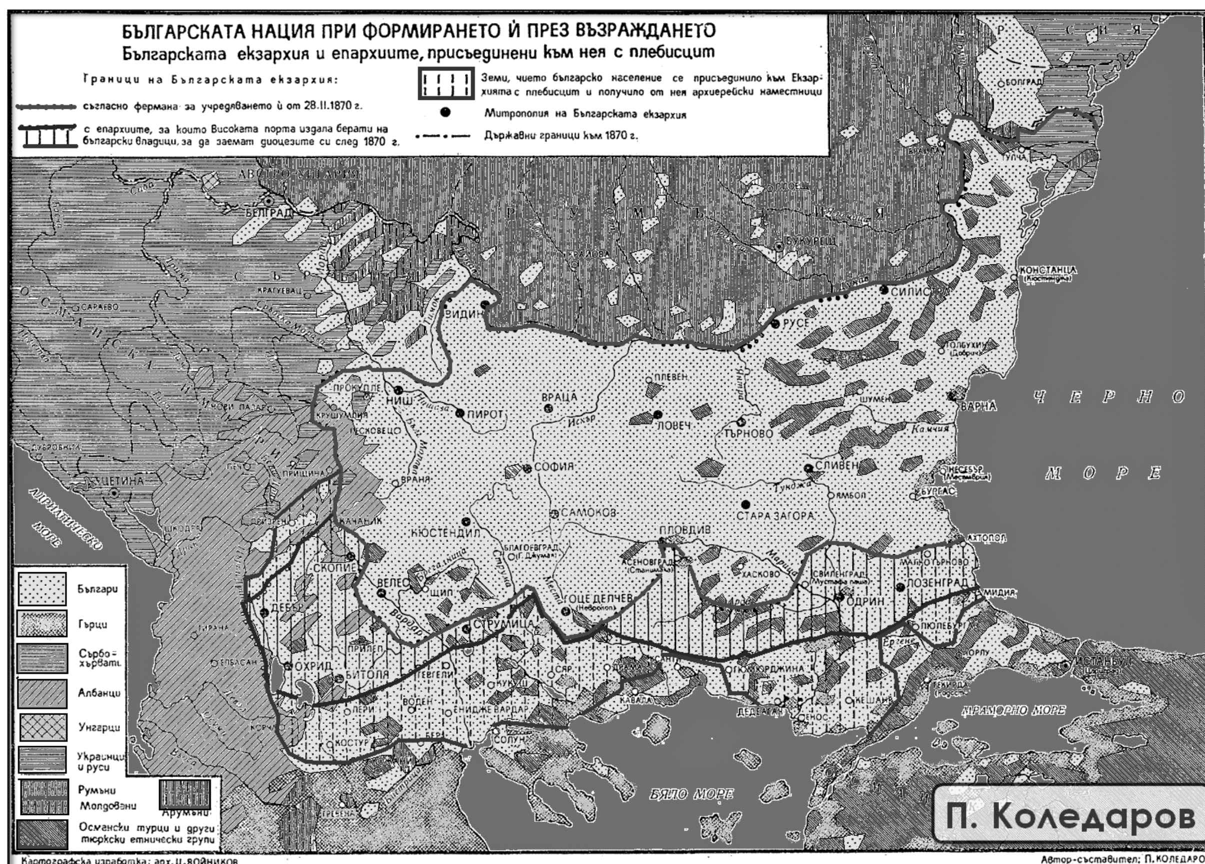
Карта на Йован Цвийч (1912 г.)

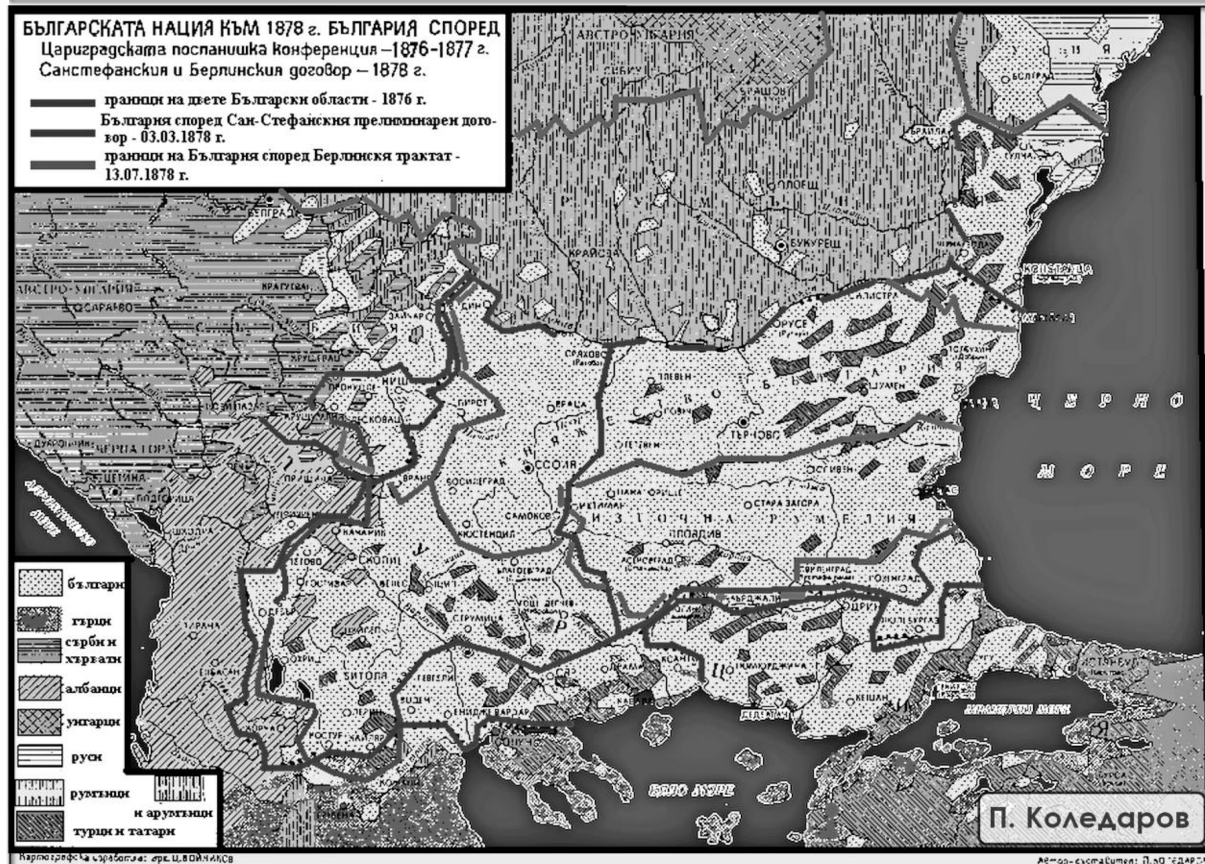

Атлас на Херман Хаак (1913 г.)

	
Карта на Й. Иванов (1913 г.)	Карта на Българските професори (1915 г.)

LIMITES ETHNIQUES BULGARES
AU SUD-OUEST
И. Иванов.
Западната граница
на Българската
народност -
сборна карта.
LÉGENDE:
Carte française de Boué, 1847.
Carte serbe de Desjardins, 1853.
Carte française de Lejean, 1861.
Carte allemande de Kiepert, 1878.
SOFIA
SCOPIÉ
MONASTIR
SALONIQUE
SERBES
BULGARES
ALBANAIS
GRECS

БЪЛГАРСКАТА НАЦИЯ ПРИ ФОРМИРАНЕТО Й ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО
Българската екзархия и епархиите, присъединени към нея с плебисцит
Граници на Българската екзархия:
съгласно фермана за учредяването й от 28.II.1870 г.
с епархиите, за които Високата порта издала берати на български владици, за да заемат диоцезите си след 1870 г.
Земи, чието българско население се присъединило към Екзархията с плебисцит и получило от нея архиерейски наместници
Митрополия на Българската екзархия
Държавни граници към 1870 г.
Българи
Гърци
Сърбо-хървати
Албанци
Унгарци
Украинци и руси
Румъни
Молдовани
Арумъни
Османски турци и други тюркски етнически групи
ЧЕРНО МОРЕ
БЯЛО МОРЕ
МРАМОРНО МОРЕ
БЕЛГРАД
ВИДИН
РУСЕ
СИЛИСТРА
КОНСТАНЦА
ВАРНА
ШУМЕН
ПЛЕВЕН
ЛОВЕЧ
ТЪРНОВО
ВРАЦА
НИШ
ПИРОТ
СОФИЯ
САМОКОВ
КЮСТЕНДИЛ
СЛИВЕН
СТАРА ЗАГОРА
ПЛОВДИВ
ОДРИН
ЛОЗЕНГРАД
СКОПИЕ
ВЕЛЕС
ДЕБЪР
ОХРИД
БИТОЛЯ
СТРУМИЦА
КОСТУР
СОЛУН
ЦЕТИНА
П. Коледаров
Картографска изработка: арх. Ц. ВОЙНИКОВ
Автор-съставител: П. КОЛЕДАРОВ

БЪЛГАРСКАТА НАЦИЯ КЪМ 1878 г. БЪЛГАРИЯ СПОРЕД
Цариградската посланишка конференция –1876-1877 г.
Санстефанския и Берлинския договор – 1878 г.
граници на двете Български области - 1876 г.
България според Сан-Стефанския прелиминарен договор - 03.03.1878 г.
граници на България според Берлинския трактат - 13.07.1878 г.
българи
гърци
сърби и хървати
албанци
унгарци
руси
румънци
и арумънци
турци и татари
ЧЕРНО МОРЕ
БЯЛО МОРЕ
БУКУРЕЩ
ПЛЕВЕН
ТЪРНОВО
СЛИВЕН
СТАРА ЗАГОРА
ПЛОВДИВ
САМОКОВ
КЮСТЕНДИЛ
СКОПИЕ
БИТОЛЯ
П. Коледаров

БЪЛГАРСКИ ДИАЛЕКТНИ ОБЛАСТИ (до 1918 г.)
автор: Ж.Войников
РУПСКИ ГОВОРИ
КРАЙНА СЕВЕРОЗАПАДНА
(КОСОВО-ТИМОШКИ ГОВОРИ)
ЦЕНТРАЛНО-ЗАПАДНА
(МАКЕДОНСКИ, ШОПСКИ И ЗАПАДНОМИЗИЙСКИ ГОВОРИ)
СЕВЕРОИЗТОЧНА
(ИЗТОЧНОМИЗИЙСКИ И ДОБРУДЖАНСКИ ГОВОРИ
ЮГОИЗТОЧНА
(ТРАКИЙСКИ ГОВОРИ)
БЕЛГРАД
ГОЛУБЕЦ
КЛАДОВО
ПАЛАНКА
ПОРЕЧ
НЕГОТИН
КРАГУЕВАЦ
ЯГОДИНА
ВИДИН
ЛОМ
БЕЛОГРАДЧИК
НИШ
ПИРОТ
ВРАЦА
СОФИЯ
ПЕРНИК
КЮСТЕНДИЛ
САМОКОВ
ДУПНИЦА
СКОПИЕ
КОЧАНИ
ЩИП
ВЕЛЕС
КАВАДАРЦИ
ГЕВГЕЛИ
ПРИЛЕП
БИТОЛЯ
ОХРИД
СТРУГА
ДЕБЪР
ЛЕРИН
ВОДЕН
КОСТУР
СОЛУН
СЕР
ДРАМА
КАВАЛА
ПЛЕВЕН
НИКОПОЛ
СВИЩОВ
РУСЕ
ТУТРАКАН
СИЛИСТРА
РАЗГРАД
ШУМЕН
ДОБРИЧ
БАЛЧИК
ВАРНА
КАВАРНА
ШАБЛА
МАНГАЛИЯ
КОНСТАНЦА
ЛОВЕЧ
ТРОЯН
ГАБРОВО
СЕВЛИЕВО
В.ТЪРНОВО
КАЗАНЛЪК
СЛИВЕН
ЯМБОЛ
АЙТОС
БУРГАС
СОЗОПОЛ
АХТОПОЛ
КАРЛОВО
ПЛОВДИВ
ЧИРПАН
СТАРА ЗАГОРА
ХАСКОВО
ЕЛХОВО
ЛОЗЕНГРАД
ПАЗАРДЖИК
ПЕЩЕРА
АСЕНОВГРАД
СМОЛЯН
КЪРДЖАЛИ
ИВАЙЛОВГРАД
КСАНТИ
ГЮМЮРДЖИНА
ОДРИН
ИСТАМБУЛ
РОДОСТО
МАЛКО-ТЪРНОВО